

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

עידית רונן, נורית צימרמן, מיכל רום, מיכל אלברשטיין ורונית כהן*

המאמר סוקר התפתחות של מהלך מתודולוגי ייחודי המכוון להבנת תופעות המתרחשות באולמות בתי המשפט. שאלת המחקר, העומדת בבסיס המהלך, נגזרת מנתונים לגבי ההליך המשפטי הנמוג ומהעובדה שפסק דין מנומק ניתן בפחות מעשרה אחוזים מהתיקים המוגשים לערכאה ראשונה בישראל. מטרת המחקר היא להבין את מקומן של הפשרות בתהליך השיפוט ואת תפקידו של השופט כמציע וכמייצר פשרות, שבמידה רבה מייצרות מתן החלטה שיפוטית. המחקר נערך בשלוש מדינות: איטליה, אנגליה וישראל, כשעיקר המחקר התבצע בישראל אשר בה היו מרוכזים מרב המשאבים. המחקר מומן ע"י ה-ERC (European Research Council) ונמשך חמש שנים.

תהליך בניית כלי התצפית המקורי בו נעשה שימוש במחקר, נפרס על פני השנה הראשונה של המחקר, כאשר כלי התצפית הוחאם לצרכי המחקר ולמאפייני השדה. החוקרות בצוות שהוקם הגיעו מדיסציפלינות שונות ומתחומי ידע מגוונים, והן שילבו מתודולוגיות איכותניות וכמותניות בצורה היברידית. ידע מסוגים שונים נאסף ונותח בשיטות מגוונות. המאמר מוקדש לתהליך בניית המתודולוגיה הספציפית למחקר בעל היקף כזה, הנערך בזירת ייחודית, שהיא אולם בית משפט, בשלוש ארצות בהן נהוגות שלוש שיטות משפט שונות. מבנה הזירה, "השחקנים" השונים, החקיקה והתקדימים, ההקשר החברתי והתרבותי שמשפיע על הנעשה באולם, כל אלה יוצרים זירה עשירה בתופעות, שהמתודולוגיה המשולבת אשר נבנתה בתהליך המפורט במאמר זה מאפשרת לפענח ולזקק לכדי תובנות רבות פנים.

א. מבוא: על הצורך בדיון בהיבטים מתודולוגיים במחקר על אודות שופטים. ב. תהליך התאמת כלי התצפית למחקר על אודות פעילויות שופטים. ג. תצפיות הגיטוש והדיונים בעקבותיהן. ד. דילמות מתודולוגיות ספציפיות, ושלבם בהליך המחקר; 1. מה יהיה אתר התצפית; 2. מה תהיה יחידת התצפית; 3. מהי שיטת הדגימה המתאימה – באילו הליכים,

* ד"ר עידית רונן, עמיתת מחקר במרכז ERC בנושא ישוב סכסוכים (JCR), יועצת איכותנית ואחראית על המחקר באנגליה; ד"ר נורית צימרמן, ראש צוות מחקר ERC בנושא יישוב סכסוכים שיפוטי (JCR); ד"ר מיכל רום, יועצת איכותנית, מרכז ERC בנושא ישוב סכסוכים שיפוטי (JCR); פרופ' מיכל אלברשטיין, הפקולטה למשפטים, ראש צוות מחקר ERC בנושא (JCR); עו"ד רונית כהן, ראש הקליניקה ליישוב סכסוכים שיפוטי 2016 (JCR). כולן מאוניברסיטת בר אילן.

שופטים ותיקים להתמקד; 4. נקודות מבט מגוונות של צוות חוקרות בין-תחומי; 5. שילוב סטודנטים בתצפיות; 6. סיכום בניית כלי המחקר המותאם. ה. דילמות אתיות; 1. האם ליידע את השטח על המחקר; 2. מתי לדרוש חתימה על הסכמה מודעת וממי. ו. סיכום.

א. מבוא: על הצורך בדיון בהיבטים מתודולוגיים במחקר על אודות שופטים

מאמר זה נכתב מתוך הצורך לדון במורכבות שכרוכה בביצוע מחקר אמפירי על שופטים ועימם, באמצעות תצפיות בבית המשפט. צורך זה עלה במהלך עבודת שדה ממושכת ומסועפת, שנערכה במהלך השנה הראשונה (מתוך חמש) של פרויקט בנושא יישוב סכסוכים שיפוטי CR-ERC (להלן: "מחקר הבסיס").¹

נקודת המוצא של מחקר הבסיס היא תופעת "המשפט הנמוג", שעיקרה שיעורם הנמוך יחסית של פסקי דין כהכרעה מלאה ומנומקת של מחלוקת משפטית. מוקד המחקר הוא הבנת תפקידיהם המשתנים של שופטים – תיאור המציאות הנוהגת באולמות בית המשפט והבנת הפרקטיקות השיפוטיות הנוהגות, שמובילות באופן שכיח לסיום תיקים ללא פסק דין. מדובר במחקר השוואתי המתקיים באיטליה, באנגליה ובישראל, מוכוון תאוריה ומדיניות, ששואף לתרום ליצירתה של תורת משפט עדכנית, ולקידום של תהליכי חדשנות, ייעול וטיוב במערכת המשפט. בישראל מתמקד המחקר בבית משפט השלום בתל-אביב, כבית המשפט המטפל בהיקף התיקים הגדול ביותר, והמוביל בחדשנות תהליכים. הוא מתמקד בבתי משפט מקבילים בפירצה ובלונדון. המחקר משלב כמה שיטות מחקר, הכוללות ניתוח מסדי נתונים, להבנת התפלגות סוגי ההליכים ואופן סיום התיקים; תצפיות שיטתיות בבית המשפט; קיום ראיונות וקבוצות מיקוד עם שחקנים רלוונטיים (בישראל: מנהל בתי המשפט, נשיא וסגני נשיא, שופטים, עורכי דין, צדדים, אנשי מנהל מבית המשפט, מגשרים, בוררים חיצוניים ועוד); ניתוח של המסגרת החקיקתית, הרגולטורית, הפרוצדורלית, ההכשרתית והאתית של פעילות שופטים, בניית תוכניות הכשרה לשופטים. פעולות אלה מתבצעות בשינויים המחויבים בשלוש מדינות המחקר.

מאמר זה יתמקד בהיבטים מתודולוגיים, בדילמות שעלו אצל צוות המחקר בנוגע לשימוש בכלי התצפית, ובמתודולוגיה איכותנית בכלל בתוך אולם בית המשפט, וכן בתובנות שעלו בעקבות הדיון בדילמות אלה. ייחודו של צוות המחקר הוא בהרכבו – שילוב אינטרדיסציפלינרי של חוקרות, ובדרך המחקר של פעילות יחד בעבודה משותפת, בשילוב חוקרות בכירות וסטודנטים. הפעילות בצוות, תוך שילוב קולות ותלמידי קליניקה

1 מדובר במחקר מקיף (Judicial Conflict Resolution, במאמר זה: JCR) לבחינת התנהלויות השופטים לסגירת התיקים במצב המכונה "המשפט הנמוג", דהיינו, ללא כתיבת החלטות או פסקי דין. המחקר החל בשנת 2016 בחסות מענק לחמש שנים מטעם ה-ERC. במסגרת מענק המחקר הוקם צוות מחקר רחב, הכולל חוקרות מתחומי המשפט ויישוב סכסוכים, וכן יועצות מתחום המחקר האיכותני והמחקר הכמותני. עוד פועלים בחסות המחקר צוותי מחקר באנגליה ובאיטליה.

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

וסטודנטים, מתאפשרת דרך המסגרת הנדיבה של מענקי ERC אשר מבטאים הכרה בנושאים פורצי דרך, הדורשים פיתוח שיטתי.

מבחינה מהותית, המחקר מתמקד בפעילויות של שופטים, המתקיימות בבתי המשפט, ובאופן ספציפי, בשאלות על תפקידיהם של שופטים, כפועלים לסיים תיקים בהסכמה בתיקים פליליים ואזרחיים כאחד שלא על דרך של הכרעה בפסק דין.²

נקודת המוצא לחקירה המוצגת כאן טמונה הן בשינויים בנוגע לתפקידו של השופט והן בשינויים בשדה המחקר המשפטי, ובקשר המתחייב בין השניים כפי שיוסבר להלן;

אין ספק שהשופט יושב על כסאו על מנת להחליט במחלוקות ולפסוק בהן, או כפי שניסח זאת נשיא בית המשפט העליון בדימוס אהרן ברק: "תפקידו של שופט הוא להכריע בסכסוך שלפניו. לשם כך עליו לקבוע את העובדות ולהפעיל עליהן את הדין".³ אין להתפלא אפוא על נטייתו של המחקר המשפטי התאורטי להתמקד בתוצרי העבודה של השופטים ובניתוח פסקי דין. באופן דומה, גם המחקר האמפירי של המשפט עסק רבות בשאלות הנוגעות לדרכי קבלת החלטות על ידי שופטים, למשל, באמצעות בחינה של ההטיות הקוגניטיביות המשפיעות על הכרעותיהם של שופטים.⁴ עם זאת, התפיסה הקלאסית, שלפיה הפעלת הדין היא התכלית המובילה של פעולת השיפוט, עוברת שינויים בעשורים האחרונים, כמו גם המחשבות לגבי הכלים הנתונים לרשותו של השופט, והכישורים שהוא מפעיל.⁵ גם שינויים בחקיקה תומכים בדעה כי תפקיד השופט משתנה בעידן המודרני.⁶ ובין כל אלו, ידוע זה מכבר כי "המשפט נמוג", כלומר, מרבית התיקים המגיעים לבית המשפט מסתיימים ללא הכרעה שיפוטית סופית, ובלי שמיעת הוכחות וניהול הליך מלא בפני השופט.⁷ התופעה, שמיעוט גובר והולך של תיקים מסתיימים בהכרעה שיפוטית מלאה, הכרוכה בכתיבת פסק דין מנומק, היא ככל הנראה גלובלית. בארצות-הברית, למשל, אשר פעמים רבות משמשת חוד החנית בתהליכי רפורמות אדמיניסטרטיביות בתחום המשפט, מדובר לאחרונה בפחות מ-1% מהתיקים המוגשים לבתי

2 עם זאת, במאמר זה נתמקד בתצפיות שהתקיימו בהליכים אזרחיים בלבד.

3 אהרן ברק שופט בחברה דמוקרטית 21 (2004).

4 חמי בן נון "הטיות קוגניטיביות והחלטות שיפוטיות – אינטואיציה וחשיבה סדורה במלאכתו של השופט" *שערי משפט* ה' 177 (התש"ע).

5 על המעבר מתפיסה פורמליסטית של שפיטה לתפיסה ריאליסטית, ראו למשל קרני פרלמן ישוב סכסוכים – משפט שיתופי וטיפול (2015); על התפתחויות בתחום האינטרנטי-משפטי המובילות לשינויים בשפיטה, ראו למשל Ayelet Sela, *Streamlining Justice: How Online Courts Can Resolve the Challenges of Pro Se Litigation*, 26 CORNELL J.L. & PUB. POL'Y. 331 (2016).

6 ראו למשל ס' 79 לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"ד-1984: "בית משפט הדין בענין אזרחי רשאי, בהסכמת בעלי הדין, לפסוק בענין שלפניו, כולו או מקצתו, בדרך של פשרה". ראו בנוסף ס' 79ג(ב) לחוק בתי המשפט: "בית המשפט רשאי, בהסכמת בעלי הדין, להעביר תובענה לגישור".

7 Marc Galanter, *The Vanishing Trial: An Examination of Trials and Related Matters in Federal and State Courts*, 1 J. EMPIRICAL LEGAL STUD. 459, 459-470 (2004). ראו גם קרן וינשל-מרגל, ענבל גלון ויפעת טרבולוס "צירת מדד משקלות תיקים להערכת העומס השיפוטי בישראל" *משפטים* מד 769 (2014).

המשפט הפדרליים המגיעים להכרעה מלאה בתחום האזרחי, ובתחום הפלילי מדובר על שיעורים גבוהים אך במעט של תיקים אשר אינם מסתיימים בהסדרי טיעון.⁸ שיקולי יעילות ומגמות ניהוליות משתלבות הופכים היום את ההליך השיפוטי המלא ל"מוצא האחרון" ולחלופה יקרה אשר ניתן (ורצוי) להימנע ממנה. במקום הציפייה להכרעה במסגרת המשפט וסעיפי החוק, מתפתחת במקומות שונים בעולם תרבות של הסדר, שבמסגרתה מצופה כי סכסוכים בעלי אפיונים משפטיים ימצאו את פתרונותיהם מחוץ למערכת החוק הנוקשה, הן לפני הגעה לתביעה והן בשלבים שונים של התהליך המשפטי.

אחת מהנחות המוצא של פרויקט המחקר, שהוא הבסיס למאמר זה, היא כי התופעה של ריבוי הסדרים והמשפט הנמוג, אין משמעותה היעלמותו של השופט מהזירה. פעילותו של השופט ממשיכה להתקיים. לא רק זאת, אלא שמספר התביעות לא קטן, גם אבסולוטית וגם יחסית,⁹ כמו גם מספר עורכי הדין. העומס על בתי המשפט בישראל הוא נתון ידוע.¹⁰ מכאן עולה השאלה המרכזית של מחקר הבסיס: מה עושים השופטים כדי לסיים את הסכסוכים שבפניהם, שלא על דרך הכרעה שיפוטית סופית וכתובת פסק דין. נראה כי במקומות רבים בעולם שופטים אחראים לקידום של הסדרים, ומטבע הדברים כורכת אחריות זו פעילות מיוחדת הדורשת תיעוד ומחקר. לפעילות זו משמעות ציבורית חדשה, המשפיעה על תפיסת תפקידו של השופט. התמקדותם של שופטים יותר בניהולם של סכסוכים ופחות במתן הכרעות יוצרת קשר דו-סיטרי עם התחום של יישוב סכסוכים, ומעבר דו-כיווני מתחום זה לתחום המשפט ובחזרה. השקעתם של שופטים בניהולם של סכסוכים על חשבון הכרעה בהם, דורשת מהם היכרות עם התחום של יישוב הסכסוכים, ועשויה לבטא זליגה של הליכים כמו גישור ורכיבי משא ומתן אל תוך ההליך השיפוטי. פעילות זו יוצרת מרחב היברידי, המשלב היבטים של יישוב סכסוכים לצד היבטים משפטיים, מה שגורם למתח מיוחד בין הסמכות השיפוטית ובין החתירה ליישוב הסכסוך בהסכמה.¹¹ שופטים עוסקים ביישוב סכסוכים, באופן מובלע או במפורש. הנחתנו היא שהם מפתחים פרקטיקות ומיומנויות חדשות, כדי להצליח לתפקד במרחב הזה, המשלב את עולם הסכסוך ואת עולם המשפט. לתופעה זו קראנו "יישוב סכסוכים שיפוטי". העובדה שרוב התיקים אינם מסתיימים בפסק דין, משמעה כי טיבם של התפקידים

8 Michal Alberstein & Nourit Zimmerman, *Constructive Plea Bargaining: Towards Judicial Conflict Resolution*, 32 OHIO ST. J DISP. RESOL. 279 (2017)

9 בישראל הוגשו לבית משפט השלום בתל-אביב 142,194 תיקים ב-2006 לעומת 143,007 תיקים ב-2013. ראו הרשות השופטת במדינת ישראל *דין וחשבון* (2013) elyon1.court.gov.il/heb/2013/07/130713.pdf; באנגליה המצב פחות ברור, יש בתי משפט שמספר התיקים הנפתחים בהם גדל לאורך השנים ויש שניכרת בהם האטה בשנים האחרונות. ראו Diana Richards, *Judicial Conflict Resolution in English Courts: A Preliminary Overview* (פורסם).

10 ראו תזכיר תקנות סדר הדין האזרחי, התשע"ה-2014; אורי גורן *סוגיות בסדר הדין האזרחי* 14 (מהדורה שתיים עשרה, 2015); משה ברונובסקי ורן לחמן "הבחנה בין בעיות ארגוניות לאיכותיות במערכת בתי-המשפט בישראל" *עיוני משפט* טו 273 (1990); אליהו מצא "העומס בבתי המשפט פוגע בציבור" *המכון הישראלי לדמוקרטיה* (2011) www.idi.org.il/articles/9380.

11 Yuval Sinai & Michal Alberstein, *Expanding Judicial Discretion: Between Legal and Conflict Considerations*, 21 HARV. NEGOT. L. REV. 221 (2016)

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

המוטלים על השופט נעשה בשנים האחרונות לא מוכר באופן משמעותי. במחקר הבסיס אנו שואלות מהם תפקידיהם של השופטים ומה הם עושים בעידן המודרני, שגורם ושתורם לתופעת המשפט הנמוג. אנו מתעניינות בבסיס התאורטי של הבנת התופעה, ובשאלה מהו המחקר האמפירי המתאים לתיעוד הקורה בשטח ולניתוחו. לפיכך, בפרויקט מחקר הבסיס הרחב של JCR-ERC ישולבו מהלכים מחקריים מסוגים שונים: הצגה כמותנית של תופעת המשפט הנמוג דרך בחינה של אופני סגירת תיקים והקשר שלהם למשתנים שונים; בחינה שיטתית של יומן בית המשפט וחלוקת הזמן שמקדישים שופטים לשיבות שונות המיועדות להגעה להסדר (כמו קדמי משפט) יחסית לשיבות אחרות, כמו הוכחות; ראיונות עומק או סקר באמצעות שאלונים עם שחקנים מרכזיים בזירת ההסדר החדשה, כמו עורכי דין, שופטים ואנשי מפתח בהנהלת בתי המשפט; ותצפיות עשירות בהליכים המתקיימים באולמות בית המשפט.

הגישה המתודולוגית שנקטנו כלפי שאלות המחקר משתלבת במגמה הגוברת של חדירת מתודולוגיות ודרכי חקר מתחום מדעי החברה אל עולם המשפט. באופן ספציפי יותר, הכוונה להתבוננות אמפירית על תופעות משפטיות, שהיא חידוש ביחס לגישת המחקר המשפטי המסורתית, שכן "המחקר האמפירי של המשפט מבקש לחשוף את האמת על המשפט ללא הנחות מוקדמות לגבי אותה אמת".¹² זאת, להבדיל מניתוח דוקטרינרי ותאורטי, לרוב נורמטיבי, העוסק בניתוח השאלות מה המשפט עושה ומה ראוי שיעשה.¹³ התחום המתפתח של חקר אמפירי של המשפט – Empirical Legal Studies – שם דגש בעיקר על יישומים שונים של כלים שיטתיים, ובעיקרם כלים כמותניים, למיפוי ולהבנתן של תופעות משפטיות שונות,¹⁴ והוא משמש לבחינת מגוון הקשרים בין המשפט לבין החברה שבה הוא פועל. לדוגמה, השפעתם של עונשי מוות על שיעור מקרי הרצח,¹⁵ או סטטיסטיקות של השוואה בין שיעורי ההרשעה של נאשמים יהודים לנאשמים ערבים.¹⁶

ממכלול האתגרים המתודולוגיים שאיתם אנו מתמודדות בפרויקט כולו, נעסוק במאמר זה רק בתיאור הבניית הכלי המתודולוגי של התצפית, שנדרשנו להתאימו לבחינת התופעה שתוארה לעיל ולמאפיינים הייחודיים של שדה המחקר, כלומר שדה המשפט ואולם בית המשפט. תהליך זה של התאמת כלי המחקר נדרש בכל מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי,¹⁷

12 דפנה הקר "מחקר אמפירי של המשפט: הערות-אזהרה אוהדות על המגמה העכשווית" עיוני משפט לד' 330, 327 (2011).

13 אהרן ברק פרשנות במשפט כרך רביעי – פרשנות החוזה 229 (2001).

14 על ההתמקדות במחקר כמותני ולא איכותני ראו דורון טייכמן ואיל זמיר "מחקר משפטי אמפירי – הארות והערות" משפטים מד' 671 (2015); תאודור אייזנברג "המחקר האמפירי של המשפט: מקורו, טיבו וההבטחה הגלומה בו" עיוני משפט לד' 303 (2011); Elizabeth Chambliss, *When do Facts Persuade? Some Thoughts on the Market for "Empirical Legal Studies"*, 71 LAW & CONTEMP. PROBS. 17 (2008).

15 ROBERT M. LAWLESS, JENNIFER K. ROBBENOLT & THOMAS S. ULEN, *EMPIRICAL METHODS IN LAW* 15–16, 117 (2009).

16 ARYE RATNER & GIDEON FISHMAN, *JUSTICE FOR ALL? JEWS AND ARABS IN THE ISRAELI CRIMINAL JUSTICE SYSTEM* (1998).

17 THE SAGE HANDBOOK OF QUALITATIVE RESEARCH (Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln eds., 5th ed. 2017).

המבוסס מעצם טבעו על למידה מתמשכת תוך כדי תנועה בשדה לטובת חידוד, הבהרה ולעיתים רבות גם שינוי מרכיבים מרכזיים במערך המחקר (כגון שאלת המחקר, הגדרות אוכלוסיית המחקר ועוד). במקרה הנדון כאן, כלי התצפית יועד לאיסוף חלק מהנתונים למחקר הבסיס, חלקם כמותניים וחלקם איכותניים. בגלל דלות ההיצע של מחקרים אמפיריים בתחום המשפט בפרט בישראל, ולנוכח מורכבותו של מחקרנו, אנו מוצאות ערך רב בחשיפת התהליך שנשאר לעיתים רבות מאחורי הקלעים. זאת, לטובת בניית גוף הידע המתפתח על מחקר אמפירי במשפט ומחקר איכותני, בישראל ובכלל. התאמת כלי התצפית ותפירתו כך שיהלום בחינת שאלות בתחום המשפט, הניבה מצידה דילמות רבות ומורכבות, הזולגות לתחומים נוספים בתחום מדעי החברה והרוח. מכאן, שייחודו וחדשנותו של ההליך המחקרי שלפנינו הם בבניית מתודולוגיה ספציפית לבחינת שאלות על המרחב הכולל במרכזו את עולם ואולם המשפט, ומושפע מהמרחב שמסביבו, כגון מתחומי הסוציולוגיה, הפילוסופיה, הפסיכולוגיה והאנתרופולוגיה, וכל זאת בהקשר החברתי והתרבותי המקומי.

במהלך המחקר הוברר לנו שכדי להבין בצורה מעמיקה את תפקידיהם של השופטים ביישוב סכסוכים, יש לשלב כמה מתודולוגיות ולהשתמש בכלי מחקר שונים. אין די לצפות באולמות בתי המשפט ולתאר באופן עשיר את פעילותם. אי-אפשר להסתפק במדידה כמותנית ובקיודד של פעולות משפטיות ופעולות מיישבות סכסוך. גם איסוף של מקורות רגולציה לפעילות הסדר של שופטים לא ייתן אינדיקציה מלאה על פעילותם. כל כיוון מחקרי יחיד יותר פערים ויספק מידע חסר. יתרה מזאת, לאחר שערכנו תצפיות גישוש במשך שנת המחקר הראשונה, התחדדה אצלנו ההבנה שגם מחקר תצפיות בבתי משפט דורש בפני עצמו עירוב מיוחד של מתודולוגיות.¹⁸ גילינו שמחקרים מסוג זה שנערכו בעבר התמקדו בזוויות צרות מידי, שבחנו את המתרחש בתוך אולם המשפט, כמו עיון בפרוטוקולים בלבד, קידוד כמותני של ביטויים מסוימים או תיאור פתוח ואנקדוטלי, אשר אינו מאפשר הכללה והסקה.¹⁹ ידענו, לפיכך, שאם נבחר גם אנחנו בהתבוננות איכותנית בלבד, נקבל מידע עשיר ועמוק על מה עושים השופטים בהליכים פומביים, אבל יקשה עלינו להשוות באופן שיטתי בין הליכים שונים. במקרה כזה נוכל להבין פחות את היקפה של התופעה ואת מופעיה המגוונים, וגם לא נקבל תמונת מציאות על מידת הרלוונטיות שלה למסלול שעוברים כלל התיקים המשפטיים עם כניסתם למערכת. כמו כן לא נקבל תמונה מייצגת סטטיסטית של היחס בין תיקים המגיעים להכרעה ובין תיקים שמסתיימים בדרך אחרת – גישור, הסדר מחוץ לבית המשפט, בתוך בית המשפט, מחיקה על הסף, ועוד דרכי סיום שונות. בנוסף, לא נוכל לדעת מה משקלה של פעילות יישוב הסכסוכים של השופטים ביחס למכלול פעילויותיהם: האם רוב התיקים מסתיימים בהסדר לפני קדם משפט? האם מחציתם מסתיימים ביום ההוכחות, כפי שמחקרים

Mario Luis Small, *How to Conduct a Mixed Methods Study: Recent Trends in Rapidly Growing Literature*, 37 ANNU. REV. SOCI. 57 (2011)

19 חמי בן נון, בועז שנור ואייל כתבן "תיקון עולם: התנהגויות מכבידות וכבוד בית המשפט" המשפט כ 11 (2014); אורן גזל-אייל וקרן וינשל-מרגל "כוחה של התביעה בהליכים הפליליים – מחקר אמפירי" משפטים מד 835, 858 (2014); גיא מונדלק ויצחק הרפז "בין המערכות: בחינה אמפירית של תפקיד בית-הדין לעבודה בשביתות" עיוני משפט כו 145 (2002).

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

מסוימים מראים²⁰ המידע האיכותני שייאסף באמצעות כלי התצפית עשוי להצביע על פעילות עשירה, הרלוונטית רק לכמות קטנה של התיקים. לכן הוחלט על בניית מאגר נתונים על מהלך התקדמותו של תיק בבית המשפט, כדי לזהות את השלבים שבהם פעילות יישוב הסכסוכים של השופטים היא משמעותית, ולמקד מתוך כך את התצפיות בשלבים אלה. עוד החלטנו לברוק בכלים כמותניים מתאם בין משתנים שונים של סכסוכים משפטיים, כמו גם את האופן שבו הם מגיעים לכדי הסדר. ממצאים כמותניים ראשוניים ממחקרנו בישראל מראים לנו כיום כי מרבית התיקים (כ-70%) הנפתחים בבתי משפט שלום מסתיימים או נפלטים מהמערכת מבלי שמתקיים כל דיון בפני שופט (אך בחלקם מתקיימת פעילות שיפוטית אחרת). מבין התיקים שממשיכים לשלב קדם משפט חלק משמעותי מסתיים לאחר קדם משפט ראשון.²¹ ממצא זה הוביל להבנה שיש לעבות ולהוסיף נתונים איכותניים באמצעות תצפיות וראיונות, שנקיים עם השחקנים הראשיים בהליך השיפוט, לרבות הצדדים המתדיינים. מהלך זה מתוכנן בימים אלו ועתיד להתבצע בשנה הקרובה (2018–2019).

מאמר זה מציג התפתחות של מהלך מתודולוגי ייחודי, שמכוון להבנת תופעות הקשורות למתרחש באולם בית המשפט: שכנוע בצל סמכות, חתירה לפשרה בצל הערכת המצב המשפטי, עידוד יישוב סכסוכים בצד שיקולי יעילות ועומס, וכן אלתור וסגנון אישי, ברקע של רגולציה כבדה. במוקד המאמר הצגת התהליך המחקרי לבניית כלי התצפית שהתעצב במהלך השנה הראשונה של הפרויקט. יצאנו לדרך עם שאלת מחקר שכיוונה להבנת מקומו של השופט ופעולותיו בתוך המתרחש באולם המשפט, ותרומתו לתהליך הרחב שבסופו של דבר תיקים רבים אינם מסתיימים בהכרעה שיפוטית. נציג את הדילמות שהתלבטנו בהן בדרכנו למצוא את התשובה לשאלה זו, ואת הפתרונות שבחרנו. נתאר את האתגרים האמפיריים שאליהם נחשפנו במאמצינו לתעד ולתאר את פעילויותיהם של שופטים בעידן של ריבוי פשרות והסדרים, ונסביר כיצד התמודדנו עם אתגרים אלה.

אף על פי שמחקר הבסיס מתרחש בשלוש מדינות: ישראל, איטליה ואנגליה, מאמר זה דן רק בזירה הישראלית של המחקר, שהיא הזירה שבה נמצא רוב הצוות ובה מותווית הדרך. תחילה נתעכב על תהליך בניית כלי המחקר, ונסביר כיצד ומדוע נקבעו מאפייני התצפית, כלומר: מה הבעיות שבהן דנו, במה התמקדנו, היכן נערכו התצפיות, על ידי מי, מה עלה בתצפיות הגיטוש הראשונות וכיצד התאמנו את כלי התצפית בעקבותיהן. באמצעות דיון במגוון דילמות מתודולוגיות אלו יתואר תהליך התאמת כלי התצפית למחקר על אודות פעילויות שופטים. לאחר מכן יוצגו גם שתיים מהדילמות האתיות המרכזיות שעיינו התמודדנו לגבי יידוע השטח על עצם המחקר, והצורך או החובה לקבל מהמשתתפים אישור והסכמה להשתתפותם במחקר.

Jhon Barkai & Elizabteh Kent, *Let's Stop Spreading Rumors About Settlement and Litigation: A Comparative Study of Settlement and Litigation in Hawaii Courts*, 29 OHIO ST. J. DISP. RESOL. 85 (2014)

Ayelet Sela & Limor Gabay-Egozi, *Vanishing Trials, Settlement Judges? What Data on Procedural Judicial Involvement Reveals about the Role of Judges in Civil Litigation* (עותק אצל המחברות).

ב. תהליך התאמת כלי התצפית למחקר על אודות פעילויות שופטים

עיקרון מרכזי של המחקר האיכותני מחייב פתיחות ושקיפות בנוגע לכל שלבי המחקר,²² בפרט בנוגע לשלב איסוף הנתונים, על מגוון ההחלטות שהחוקרת נדרשת לקבל במהלכו.²³ אין דרך נכונה אחת לבצע מחקר איכותני.²⁴ הלמידה המתאפשרת באמצעות המחקר האיכותני תלויה במספר רב של משתנים, שרק על מיעוט מהם יש לחוקרות שליטה.²⁵ כך הופכת השקיפות בתהליך קבלת ההחלטות המתודולוגיות חשובה במיוחד,²⁶ הן כאמצעי חיוני להבנת ממצאי המחקר, והן כתנאי הכרחי להערכת המחקר בסטנדרטים שונים של איכות (למשל דרך מושגים כמו ביטחון ורלוונטיות, שמשמשים סטנדרטים מתאימים יותר למחקר איכותני, מאשר מהימנות ותוקף, שמתאימים למחקר פוזיטיביסטי כמותני).²⁷ אמינות ורלוונטיות הן דרישות מהותיות לבחינת מחקר איכותני.²⁸

החוקרות ייחסו חשיבות רבה לתהליך בניית הכלי המתאים לבחינת השאלה הנחקרת. העובדה שהכלי המחקרי העיקרי שנבחר לשימוש בשלב זה הוא התצפית, התוותה מסלול ייחודי להתפתחות המחקר תוך יישום רגישות מחקרית גבוהה,²⁹ שכן, כלי זה מאופיין במידה רבה של גמישות.³⁰ למעשה, כל מחקר שנערך באמצעות כלי התצפית מחייב עיצוב שונה

22 "השקיפות הינה הבסיס לכל תבחיני האיכות ולכל דיווח מחקרי. על החוקרים להראות באופן מוצהר (אקספליציטי) את ההיגיון המלווה את המחקר: מצמיחתו של הרעיון או הנושא פיתוחן של שאלות המחקר, דרך בחירת המתודולוגיה, כולל איסוף החומר האמפירי, עיבודו וניתוחו ועד לדיווח הסופי". ראו נעמה לויצקי "איכותו של המחקר האיכותני: המקרה הנרטיבי" סוגיות במחקר הנרטיבי: תבחיני איכות אתיקה 9, 15 (עמיה ליבליך, איתן שחר, מיכל קורמר-נבו ומיה לביא-אג'אי עורכים, 2009).

23 Yvonna S. Lincoln & Egon G. Guba, *Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences*, in THE SAGE HANDBOOK OF QUALITATIVE RESEARCH 163, 191–215 (Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln eds., 3rd ed. 2005); Rosalind Edwards, *An Education in Interviewing Placing the Researcher and the Research*, in RESEARCHING SENSITIVE TOPICS (Claire M. Renzetti & Raymond M. Lee eds., 1993)

24 JOHN W. CRESWELL, *QUALITATIVE INQUIRY & RESEARCH DESIGN: CHOOSING AMONG FIVE TRADITIONS* (1998)

25 אשר שקדי מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום 43 (2003) (להלן: שקדי מילים המנסות לגעת).

26 Rivka Tuval-Mashiach, *Raising the Curtain: The Importance of Transparency in Qualitative Research*, 4 QUAL. RES. 126 (2017).

27 מרטין באואר וג'ורג' גסקל מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט מונח וצליל 385–401 (2011).

28 אפרת שדמי, איילת בן-ששון, ענת דרך-זהבי, דליה זק"ש ודיויד רועה פרקטיקה מבוססת ראיות במדעי הבריאות והרווחה: תיאוריה ומעשה 71 (2015); Michael Curtin & Ellie Fossey, *Appraising the Trustworthiness of Qualitative Studies: Guidelines for Occupational Therapists*, 54 AUST. OCCUP. THER. J. 88 (2007)

29 Kathy Charmaz, 'Discovering' Chronic Illness: Using Grounded Theory, 30 SOC. SCI. MED. 1161, 1162 (1990); שקדי מילים המנסות לגעת, לעיל ה"ש 25, בעמ' 44, 53.

30 Sharyn Roach Anleu, Stina Bergman Blix, Kathy Mack & Asa Wettergren, *Observing Judicial Work and Emotions: Using Two Researchers*, 16 QUAL. RES. 375 (2016)

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

מבקבוק המים שהחזיק בידו. ההחלטה צריכה להתקבל במהירה וללא אפשרות להתלבטות ממושכת, וטיבה נשען על ניסיונו ועל קור רוחו של התצפיתן. שאלות רבות רבצו לפתחינו, כשניסונו למסגר את התצפיות: איפה נמקד אותן, באילו ערכאות, באילו הליכים, לאורך איזו תקופה, באילו שופטים, ועוד. כפי שיתואר בהמשך, וכפי שנהוג בעולם המחקר האיכותני,⁴⁵ העיקרון שהנחה אותנו בהתמודדות עם כל אחת מהשאלות היה השאיפה לייצר תנאים שיאפשרו קיבוץ נתונים עשירים, אותנטיים ורלוונטיים ככל שאפשר, כך שנוכל בעזרתם לענות בצורה מיטבית על שאלת המחקר שהוצגה לעיל. בכל סוגיה נבחנו כמה אפשרויות, הובהרו המשמעויות שנגזרות מכל אחת מהן לגבי אופי החקירה ומאפייני המקרים והתופעות שיתקבלו בעקבות הבחירות השונות. בהתאם לכך הוכרעה דרך הפעולה, שנראה היה שתקדם תובנות רלוונטיות ביחס לשאלת המחקר. אלו יפורטו כעת בסדר שמדמה את תהליך קבלת ההחלטות במחקר. השאלות יוצגו כאן זו לאחר זו לצורך הנוחיות, אף שבמחקר האיכותני סדר זה לעולם איננו ליניארי,⁴⁶ כפי שניתן להבין גם מאופן הצגת הדברים כאן, ובפרט בפרק ג להלן, שמתאר את תצפיות הגיטו והדיונים בעקבותיהם, המוצגים זה אחר זה אף שאירעו ביחד. בשדה המחקר האיכותני השאלות, התשובות והשינויים כרוכים זה בזה ומשתלבים זה בזה, ואינם צצים ונענים בסדר עוקב. עם זאת, כל שאלה דורשת לעצמה גם דיון נפרד, ולכן אלו מוצגות כאן כך. כפי שיתואר בפרק הבא, שאלות רבות עלו במהלך תצפיות הגיטו, והיה עלינו לספק להן תשובות מתודולוגיות מספקות.

ג. תצפיות הגיטו והדיונים בעקבותיהן

התצפיות הראשונות נעשו בהשתתפות צוות המחקר הבכיר, שצפה בהליכים בבית המשפט במהלך חמישה ימים לא-עוקבים. בכל הימים הללו צפה הצוות כולו או רובו (ארבע או חמש צופות בכל פעם), כדי לגבש החלטות על סמך מסד עובדתי זהה. במהלך הימים הללו נעשו יותר מעשר תצפיות בנוכחות כל הצוות. לאחר מכן נעשו עוד כמה תצפיות בנוכחות חלק מהצוות, למשל בבית המשפט המחוזי ובהליכי גישור פליליים. מייד לאחר כל תצפית ערכו כל הצופות דיון ראשוני, שבו הועלו רשמים טריים וחוויתיים מהתצפית. ההחלטה הראשונה ניתנה בשאלה, אם לצפות בקבוצה, בזוגות או ביחידים. למרות ההשקעה הגדולה, הוחלט כי לא ילך תצפיתן בודד. ההחלטה נבעה מגודש האירועים באולם, ומהמידע הרב שניתן להפיק מכל תצפית ותצפית. מאחר שאנו אוספות חומר למחקר איכותני,

Thomas S. Eberle & Christoph Maeder, *Organizational Ethnography, in QUALITATIVE RESEARCH: ISSUES OF THEORY, METHOD AND PRACTICE* 53 (David Silverman eds., 3rd ed. 2011); CATHERINE MARSHALL & GRETCHEN B. ROSSMAN, *DESIGNING QUALITATIVE RESEARCH* (Helen Salmon ed., 6th ed. 2014)

46 אשר שקדי המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה 125 (2011); דן גבתון "תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותני" עיונים במסורות ובזרמים במחקר האיכותני: תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים 195, 201–203 (נעמה צבר בן-יהושע עורכת, 2001).

עידית רונן, נורית צימרמן, מיכל רום, מיכל אלברשטיין ורונית כהן

הרי אנו מנסות להתרשם מכל ההיבטים של ההתרחשות. ראינו שתצפית בזוגות (לפחות) מניבה תובנות עמוקות יותר משל צופה יחידה. הצפייה במשותף מתקשרת גם לעובדה, שייחודו של המחקר הוא בעבודת צוות לאורך כל הדרך, על כל יתרונותיה וחסרונותיה (כגון השקעת זמן רבה, ויכוחים ויחידים בנקודות שחלקן פחות מהותיות ועוד).

לאחר שיצאנו רוויות מהתצפיות שאלנו את עצמנו, כיצד נכון לתעד ולרשום במהלך התצפית, ואיזה דו"חות להגיש אחריה. עשינו כמה ניסיונות, שבהם נבחנו האפשרות לתייעוד סגור ומובנה, לפי טבלה עם ממדים והדגשים שיש לבדוק בתצפית. זאת, בעקבות התייעצות עם חוקרים שנהגו כך, וקריאה של מחקרים כאלה.

בדיוני הצוות הבכיר הגענו, על סמך הספרות ומחקרים קודמים, לטבלה שנבנתה כבסיס לתצפיות. הטבלה לא התכוונה לצמצם את שדה הראייה בזירה, אלא למסגר את ההתבוננות ולמקד את המבט, שיוכוון לנושא המחקר. עם הטבלה הזו יצאנו לתצפיות הראשונות:

שאלה מכוונת: מה קורה בבית המשפט? בדגש על פעולת/תפקיד השופט/ת	
מערכות יחסים	ההליך הפורמלי
רגשות	ציר המשפט/סכסוך

תצפית מס': _____
תאריך: _____
אולם: _____
שופט/ת: _____
הליך: _____

על מה מסתכלים (אצל כל השחקנים)?

- מראה פיזי
- התנהגות מילולית (לא רק המה)
- התנהגות פיזית
- מחוות גופניות
- מרחב אישי
- תנועה אנושית באולם
- דברים יוצאי דופן

לאחר כמה תצפיות בשטח הוברר לנו שהטבלה איננה נוחה לשימוש, היא מבלבלת, מסיטה את תשומת הלב מהצפייה אל המסגור, מקשה על התייעוד ועל הפנמת ההתרחשות. הבנו לאחר שיחות והתנסויות, שתהליך ביצוע התצפית יהיה רב-שלבי, אך לא ליניארי. יש להפריד בין רגעי ההתבוננות, שבהם הדגש הוא על תשומת הלב לנעשה, על קליטה מיטבית ועל קשב מרוכז לקורה מסביב, לבין השלב של עיבוד החומר. לכן בתצפיות הבאות איפשרנו לכל תצפיתנית לתעד באופן חופשי, כל אחת לפי בחירתה והעדפותיה. לא רצינו להעתיק את הריכוז מהתבוננות לתייעוד. בפועל, יש שכתבו באופן רציף, ויש שחילקו לסעיפים. קרוב ככל שניתן

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

למועד הצפייה, כשהתצפית טרייה במחשבה ובחוויה, כל תצפיתנית כתבה את התרשמותה. התוצאה הייתה דו"חות עשירים ומפורטים, שכל אחד מהם נפרס על פני כמה עמודים. חלק מהחוקרות כתבו בנוסף גם יומן שדה. הדו"חות כללו תיאור עמוס, לרבות תיאורים פיזיים, ההתרשמויות של החוקרת, ציטטות, קטעי שיחות, תיאור הקורה באולם והקשרים שנוצרו בו. בסוף נכתבו גם התובנות של הכותבת על שראתה, הכול בקשר לשאלת המחקר, השאלה הפתוחה, מה קורה באולם בית המשפט שאינו מכוון להשגת פסק דין כתוב על ידי השופט. ידענו שהמיקוד מכוון לשופט, מה הוא אומר, עושה, מה מקומו באולם ובמתרחש. ידענו שהתצפית היא תהליך תובעני הדורש שהות ממושכת בשדה, זמן שבו נדרש ריכוז רב ופניות, כי השדה עשיר ומסובך, וזמן ארוך נלווה של כתיבה, מחשבה ועיבוד. כשהשווינו את שני התוצרים, המידע שנאסף באמצעות הטבלה והמידע שנאסף בתצפית פתוחה הבנו שטעות לבוא עם טבלה סגורה לתצפית מהסוג הזה. על כן אנו מרכיבות כלי של תצפית פתוחה. כלי זה משמעותו תצפית על כל הנעשה באולם, תוך התכוונות לשאלת המחקר. הכתיבה אפוא גם היא דו-שלבית. כתיבה במהלך התצפית, כל אחת לפי הבנתה ויכולותיה, ולאחר מכן, בהמשך ובסמוך לתצפית, כל אחת מהחוקרות כתבה בנפרד תיעוד עשיר, שהועבר לכל האחרות. למותר להוסיף, כי זמן רב הוקדש על ידי כל אחת מהחוקרות לתיעוד ולמסמוך כמתואר כאן. לאחר כל תצפית, כתיבת הדו"חות וקריאתם, התכנסנו לשיחה ולהחלפת דעות. במשך כל התקופה שילבנו תצפיות, פגישות לשיחות של כל הצוות על החוויות התובנות, הבנת המסלול המחקרי שבו אנו צועדות ובניית הכלי המחקרי השלם, שיקדם אותנו במסלול להעמקת התשובות לשאלות המחקר.

להלן דוגמה לתופעה בשטח שלימדה אותנו כי אין להגיע לתצפית עם טבלאות וסעיפים מוכנים מראש. במהלך המחקר הגישושי התחורר לנו הפער בין התייעוד בפרוטוקול הדיון, לבין המתרחש באולם. התייחסות לפרוטוקולים לא עלתה במחקרים שקראנו, ולכן לא יכלה להיות סעיף בטבלה שהוכנה מראש. ישנם חלקים בדיון הפתוח שבהם השופט מכתוב לקלדנית וישנם חלקים שבהם הוא מורה לה להפסיק את הרישום באומרו: "זה לא לפרוטוקול". גם הצדדים מבקשים לעיתים לדבר מחוץ לרישום. בעקבות הממצא נפתח לרגע המחקר לדיון בשאלה אם לבחון את הפרוטוקולים באופן ממוקד ושיטתי, יחסית לתצפיות שלנו בשטח. השאלה מה יתועד בפרוטוקול ומה לא, לפי מה מתקבלת החלטה כזו ומה משמעויותיה, עוררה את סקרנותנו. אלא שהסתבר שהתעסקות בנושא זה תהווה סטייה משמעותית מגבולות המחקר. היבט זה מעניין וחשוב מאוד, אך לא ייבחן במסגרת המחקר הנוכחי. עם זאת, מקום שהפרוטוקול סיפק מידע נוסף (למשל, על דיון קודם לתצפית או מאוחר לה שמבטיר סוגיות חשובות לענייננו), עיינו גם בו. שאלת הגבולות הרצויים כשעוסקים במחקר איכותני היא שאלה חשובה. והיא אחת הדילמות הנדונות יומיום במסגרת המחקר האיכותני. לפנינו דוגמה מרתקת למקרה מיוחד, שבו התצפית העלתה צורך בשרטוט גבולות ובהצדקתם. במהלך התצפית פתחים נפרצים ומרחיבים את היריעה, והמבט נמשך להביט דרכם, אך במקרה הנוכחי, הפרוטוקולים נשארו מחוץ לתחום. הרגישות לאפשרויות פתחה את החלון, והצורך להיות מחויבות לשאלת המחקר עצרה אותנו מלהיסחף דרכו למחוז מעניין ומאתגר, אך רחוק מלב השאלה שבמרכז המחקר הזה.

ד. דילמות מתודולוגיות ספציפיות, ושלבים בהליך המחקר

פרק זה יוקדש לתיאור הדילמות המתודולוגיות שעומן התמודד צוות המחקר, על השאלות שנשאלו והתשובות שניתנו עליהן, כחלק ממחויבותנו לכללי השיטה האיכותנית, ולתפיסת העולם שמנחה אותה.

למעשה, הפרק עוסק בתיאור המסע שערכנו באולמות בית המשפט, מסע שהוא מהותו של תהליך המחקר האיכותני וייחודו. תיאור זה חשוב במיוחד לאור העובדה שהשימוש במתודולוגיות איכותניות, ובעיקר בתצפיות, אינו רווח בשדה המשפטי.⁴⁷ על כן תרומתו של הדיון המוצג כאן היא בפתחת צוהר להתנסות ייחודית זו, תוך חשיפת האתגרים המתעוררים במהלך שימוש בכלי מחקר איכותניים.

1. מה יהיה אתר התצפית

נדמה כי זירת ההסדרים הטבעית להגעה להסכמות נמצאת בבית המשפט למשפחה ובבית הדין לעבודה: בפני דין אלה מופיעים צדדים שביניהם, בדרך כלל, שוררים יחסים ממושכים בעבר ולעיתים גם כאפשרות לעתיד, מתגלגלות ביניהם אמוציות קשות, והסכסוך מאופיין במעורבות אינטנסיבית של הצדדים.⁴⁸ עלות הסכסוך, החלה ישירות על המתדיינים, כולם או חלקם (שכן לא מדובר בצדדים שהם חברות בע"מ), היא מרכיב חשוב נוסף באפיון הסכסוכים הנדונים בבתי משפט אלה, והערכתם כמוונים לעבר הסדר הסכמות וגישור.⁴⁹ למרות זאת, או שמא דווקא משום כך, בחרנו שלא לערוך את התצפיות בזירות אלו, אלא בזירה אחרת לגמרי – בבית משפט השלום. כמה סיבות הובילו אותנו להכריע כך: ראשית, רצינו להרחיב את טווח היריעה, ולאפשר מבט לא על הזירה המובנת מאלה, אלא על זירות לא-צפויות, מתוך הנחה שהתבוננות על המתרחש במקומות אלו תאפשר הבנה מעמיקה יותר וחדשנית של התופעה הנחקרת. יתרה מזאת, העובדה שבית משפט השלום הוא זירה הדנה בהליכים שאין להם אפיון ספציפי וייחודי, משמעותה – הרחבה של המקרים, ומכאן אפשרות להתבונן במגוון היבטים של התופעה, והכול כשהנתונים נאספים במקום אחד. מגוון ההליכים הנדונים בבית משפט השלום רחב בכמה מובנים: מובאים לפניו סכסוכים בסדרי גודל שונים, מתביעות קטנות ועד עניינים עקרוניים, הוא נדרש להכריע בשאלות פשוטות וגם בשאלות משפטיות סבוכות,

47 הקר, לעיל ה"ש 12, בעמ' 334–335.

48 זיוה לויטה "גירושין עתירי-קונפליקט: היבטים קליניים ופרקטיים" סוגיות בפסיכולוגיה, משפט ואתיקה בישראל – אבחון, טיפול ושיפוט 237, 240 (דוד יגיל, אמנון כרמי, משה זכי וענת לבני עורכים, 2008); מנחם הכהן "השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה" משפחה במשפט ב 385, 388 (התשס"ט); פאינה מילמן-סיון וארנה רבינוביץ-עיני "גישור בין פרודורה למהות: על הפרטת הצדק ושוויון בעבודה" משפט וממשל יא 517, 527 (2008).

49 משה בר-ניב ורון לחמן "בחינת הנטייה לפנות לחלופות ליישוב סכסוכים (חי"ס) בהיבטים של זמן והסדרה" משפט ועסקים ב 209, 219 (2005).

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

וכן במקרים שבהם סכומי כסף ניכרים מוטלים על הכף.⁵⁰ נוסף על כך, מי שנתקל במערכת המשפט באופן אקראי, עקב סכסוך יחיד או נפילה חד-פעמית לעבריינות, רוב הסיכויים שיגיע לבית משפט השלום.⁵¹ מספר שופטים רב יחסית בערכאה זו מאפשר מניפה רחבה של צורות לקיום הליך משפטי.⁵² בית משפט זה משרת חלקים נרחבים של האוכלוסייה, ומופיעים בו שחקנים מסוגים שונים. על כן, שלא כבתי משפט ייעודיים או כערכאות גבוהות, בית משפט השלום נראה כמקור מספק לממצאים שונים בטווח רחב, שיאפשרו חקירה מעמיקה על תופעת ההסדר בצל המשפט. יתרה מזאת, מאחר שמדובר במחקר השוואתי, העדפנו לבחור בבית משפט השלום, שהרי ערכאה ראשונה כללית משותפת להרבה שיטות משפט, מה שאינו בהכרח נכון לגבי ערכאות ספציפיות או טריבונלים שיפוטיים. ולבסוף, סקירת הספרות מלמדת כי בתי משפט למשפחה ובתי דין לעבודה בישראל שימשו עד כה מוקד למחקר רב יחסית ואף מגוון,⁵³ ואילו שבית משפט השלום כמעט שלא נחקר עד כה.⁵⁴ לפיכך, נראה שראוי להתמקד בו.⁵⁵ העובדה שפרויקט המחקר הנוכחי מאופיין ביישום של מתודולוגיות ואסטרטגיות מחקר חדשניות יחסית בעולם המשפט, תמכה באפשרות לחדש גם בהיבט זה של זירת המחקר. מכל בתי משפט השלום בישראל בחרנו, לאחר התלבטויות רבות, להתמקד בבית משפט השלום בתל-אביב. במשך זמן מה בחנו את האפשרות לצפות בכמה בתי משפט שלום, חלקם במקומות מרוחקים או בריכוז גאוגרפי מסוים. שקלנו כיצד להתמודד עם ההבדלים הקיימים בין פריפריה ומרכז, כיצד להתייחס לגודלו של בית המשפט, השונה בכל מקום, האם לערוך את

- 50 ס' 51(א) לחוק בתי המשפט. סמכותו הדיונית של בית משפט השלום כוללת דיון פלילי בעבירות שעונשן קנס בלבד, או מאסר שלא יעלה על שבע שנים, תביעות אזרחיות בכל עניין, סכסוך עד 2.5 מיליון ₪ (לדצמבר 2016) (למעט חריגים שונים, כגון ענייני מקרקעין ותביעות כלכליות).
- 51 מנתוני פעילות בתי המשפט לשנת 2015 שפרסמה הרשות השופטת עולה כי סך התיקים שנפתחו בבתי משפט השלום בישראל היווה 83.8% מכלל התיקים שנפתחו בכל הערכאות בישראל באותה השנה. נתון זה מעיד על הסיכוי הגבוה של תביעה להידון בערכאת שלום. ראו הנהלת בתי המשפט, אגף פיתוח תכנון ותקציבים ומחלקת כלכלה וסטטיסטיקה הרשות השופטת בישראל: דו"ח שנתי 2015 (2015) (להלן: הרשות השופטת בישראל – דו"ח 2015).
- 52 נכון ליום 31.12.2015 ישנם 89 שופטים מכהנים בבית משפט השלום בתל-אביב, 15 שופטים בבית המשפט העליון ו-52 שופטים במחוזי בתל-אביב. שם, בעמ' 11.
- 53 ראו רינה בוגוש, רות הלפרין-קדרי ואייל כתבן "הפסקים הסמויים מן העין": השפעתם של המאגרים הממוחשבים על יצירת גוף הידע המשפטי בדיני המשפחה בישראל" עיוני משפט לד 603 (2011); רינה בוגוש ורחל דון-יחייא מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל (1999); דפנה הקר "מאפייניהם של סכסוכי ירושות בישראל – ממצאי מחקר אמפירי" הון משפחתי א(3) 79 (2015); גיא מונדלק ויצחק הרפז "בין המערכות: בחינה אמפירית של תפקיד בית-הדין לעבודה בשביתות" עיוני משפט כו 145 (2002).
- 54 יש כמובן גם מחקרים על בית משפט השלום, אך הם אינם משיקים לשאלת המחקר הנדונה כאן. ראו למשל: אורן גזל-אייל ונוחי פוליטיס "התמקצעות או כלליות? – השפעה של התמקצעות של שופטים על ההליכים וההחלטות" משפטים מד 891 (2015); מוחמד סלים חג' יחיא, גיורא רהב ומאיר טייכמן "בית משפט השלום ותיפקודו עם המיעוטים בישראל" פלילים ד 157 (1994).
- 55 במחקר אנו נעסוק גם בתיקים פליליים, לרבות עסקאות טיעון והליכים של גישור פלילי באולמות בית המשפט, אולם במאמר זה נתרכז בתצפיות שעשינו ובדיונים שערכנו הקשורים לתחום הסכסוכים בנושאים אזרחיים בלבד. לדיון ראשוני ביישום התאוריה של יישוב סכסוכים שיפוטית בהקשר הפלילי ראו Alberstein & Zimmerman, לעיל ה"ש 8.

התצפיות בפיזור מסוים, ואם כן – איזה, או שמא להתרכז בבית משפט אחד. לבסוף התקבלה החלטה להעדיף את האפשרות האחרונה, וזאת, לאור מאפייניו של בית משפט השלום בתל אביב, שהוא הגדול בארץ, ובו מתנהלים מרבית התיקים בישראל, והוא מייצג זרם מרכזי, המורכב ממספר גדול של שופטים, ועל כן עשיר במבחר גישות שיפוטיות. כרבע מכל התיקים הנפתחים בבתי משפט השלום בישראל נפתחים בבית משפט זה. מכהנים בו 120 שופטים ורשמים (נכון לדצמבר 2016), מתוך כ-400 שופטי שלום בישראל, המתמחים בדין הפלילי והאזרחי. יש בו כמאה ועשרים אולמות לשיפוט, וביום ממוצע נערכים בו עשרות דיונים שונים.⁵⁶ בתנאים אלו, נוכחות החוקרות באולמות ובשטח בית המשפט נמהלת ביתר קלות בנוכחים האחרים, ולכן מצטמצמת מידת ההתערבות שיש לעצם קיומו של ההליך המחקרי על התופעה הנחקרת. החוקרות אומנם אינן שחקניות בעלות תפקיד רשמי בבית המשפט, אבל נוכחותן בו אינה בולטת כפי שהייתה בולטת בבית משפט קטן ובעל מספר שחקנים מועט, שלרוב גם מוכרים וידועים במקום, מעצם היותם שחקנים חוזרים. בבית משפט השלום בתל-אביב מתקיימות באופן ממוסד פעילויות לקידום סיום תיקים בהסכמה בישיבות פישור מיוחדות, על כן זירה זו עשירה יותר מאחרות. שיקול נוסף לטובת הבחירה בבית משפט השלום קשור לקרבתו ולנגישותו לצוות המחקר, שנמצא באזור המרכז, מה שאפשר לבצע מספר תצפיות רב יותר ולאורך תקופה ממושכת, מבלי להשקיע משאבים גדולים שהיו נדרשים למחקר בכמה בתי משפט בפיזור גאוגרפי. מכיוון שתצפית מטבעה היא כלי מחקר תובעני שדורש השקעה של שעות רבות בזמן אמת,⁵⁷ שקודמות להן שעות של הכשרה מתמשכת, ונלוות אליהן שעות רבות נוספות שמוקדשות לתיעוד ולניתוח הממצאים, גם שיקול המשאבים הוא בעל חשיבות. לכך יש להוסיף גם את העובדה שתצפיות אלו נערכו בישראל, כשבמקביל פרויקט המחקר הרחב מתקיים בשתי מדינות נוספות, ונועד להציע גם פרספקטיבה בין-לאומית משווה. גם בארצות המחקר האחרות, אנגליה ואיטליה, החלטנו להתמקד בעיר אחת ובערכאה אחת. על כן באיטליה המחקר נערך בפירנצה בלבד, ובאנגליה – בלונדון. בלונדון התרכזנו בבית משפט גדול אחד לעניינים אזרחיים (בפן הפלילי המצב שונה).⁵⁸ הבחירה בבתי משפט במטרופולין מבטיחה היצע של פעילות שיפוטית עשירה, וסביר להניח – מגוונת ומתקדמת. לאור כל הנימוקים הללו הוכרע לערוך את התצפיות בישראל רק בבית משפט השלום שנמצא בעיר בתל-אביב. תצפיות הגישוש שנערכו בבתי משפט בערים שונות, וכללו תצפיות בבתי משפט מחוזיים, חשפו כי בכל בתי המשפט מתקיימת פעילות יישוב סכסוכים שיפוטי, והדבר חיזק את החלטתנו להתמקד בבית משפט אחד כאמור לעיל.

56 להשוואה: בבית המחוזי בתל אביב מכהנים כ-52 שופטים ורשמים, בבית משפט השלום בחיפה מכהנים 43 שופטים ורשמים, בבית משפט השלום בירושלים מכהנים 55 שופטים ורשמים, בבית משפט השלום בבאר-שבע מכהנים 26, ובבית משפט השלום בנצרת – 21 שופטים ורשמים בלבד (נתוני הרשות השופטת, כפי שמופיעים באתר, נכון לדצמבר 2016).

57 הקר, לעיל ה"ש 12, בעמ' 327–349.

58 לבתי משפט פליליים בלונדון שונים בלונדון מופנים תיקים לפי סוג העבירה, למשל, בית משפט שמתמחה בעבירות הונאה, אחד שמתמחה בעבירות טרור ורצח. כך שנסקרו כמה בתי משפט כדי לענות על הצורך במבט כולל על ההליכים.

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

בהקשר זה ראוי להזכיר כי יכולת ההכללה של כלי מחקר איכותניים ממילא אינה מבוססת על בדיקה כמותית מייצגת של מדגם מבוקר, אלא שואבת את כוחה מאופן בחירת הזירה, מהתאמתה למאפייני השדה ולמטרת המחקר, ולאפשרות לצפות בתנאים, שילמדו באופן עשיר על התופעה הנחקרת.⁵⁹ בעולם המחקר האיכותני מידע עשיר ומקיף אינו נמדד במספרים ובגודל, אלא בעושר ובאיכות הנתונים, וכן במידת הרלוונטיות שלהם.⁶⁰ כלומר הרחבה למספר נוסף של בתי משפט לא בהכרח תתרום להבנה. מובן שיש גם חסרונות לבחירה באתר אחד, אולם הנתונים שנסקרו לעיל הובילו כולם יחד למסקנה, כי בית משפט השלום בתל-אביב, למרות היותו אתר תצפית אחד, מספק מצע עשיר דיו לתצפיות בהקשר המתואר כאן, ויאפשר באמצעותן הבנה עמוקה של תופעות, שתהיה תקפה גם למקומות אחרים ולתופעות קשורות. בצד החלטה זו, ממשיות להצטבר במאגרי הנתונים של מחקר הבסיס גם תצפיות מבתי משפט נוספים כולל ערכאות ערעור ובית הדין לעבודה, אשר מתקיימות במסגרת קורסים וסמינרים שונים הנערכים באוניברסיטת בר אילן ועוסקים בנושאי המחקר. תצפיות אלה מתבצעות בדרך כלל על ידי תצפיתנים פחות מיומנים, והן משמשות עבורנו מקור העשרה למאגר הרחב של תצפיות בבית משפט השלום בתל-אביב, המהווה בסיס עיקרי למחקר.

עם הזמן נוצר שיתוף פעולה בין צוות המחקר ובין הנהלת בית משפט השלום בתל-אביב ושופטיו הבכירים, שקידמו בברכה את העובדה שהמחקר ייערך בין כתליו. מבחינה אתית ותאורטית שיתוף פעולה זה מהווה יתרון, שטומן בחובו השלכות ישירות על ההליך המחקרי (בפרק האתיקה במאמר מפותח דיון נוסף בסוגיה זו). מחקר איכותני מבוסס על יחסים מתמשכים בין החוקרות לבין השדה, על מכלול השחקנים הפועלים בו, ואם מתאפשרים ביניהם יחסים של הסכמה, שיתוף, פתיחות, הערכה, כבוד ותרומה הדדיים, מתאפשר גם לקיים מחקר טוב ונכון יותר (בסטנדרטים של המחקר האיכותני כמובן).⁶¹

2. מה תהיה יחידת התצפית

יחידת התצפית היא המסגרת שבה מתרחש איסוף הנתונים לצורך המחקר. היא מגדירה את ההתרחשות שעומדת במוקד המחקר, ונבחנת באמצעות כלי המחקר. על החוקר לקבוע גבולות של זמן ומקום, שיאפשרו להשתמש ביחידת התצפית כנקודת התייחסות לעבודה בשדה. באמצעות הגדרת יחידת התצפית יוחלט, למשל, בכמה יחידות תצפית לצפות, כמה אנשים יאיישו כל יחידת תצפית וכו'.⁶² החלטה זו היא שלב קריטי במהלך המחקר, מכיוון שהיא

ROBERT E. STAKE, THE ART OF CASE STUDY RESEARCH (Astrid Virding eds., 1995); Robert 59
.E. Stake, *The Case Study Method in Social Inquiry*, 7(2) J. EDUC. RES. 5, 6-7 (1978)

JENNIFER MASON, QUALITATIVE RESEARCHING (1st ed. 1996); Ray C. Rist, *On the 60
Application of Ethnographic Inquiry to Education: Procedures and Possibilities*, 19 JRST
.439 (1982)

DANNY L. JORGENSEN, PARTICIPANT OBSERVATION: A METHODOLOGY FOR HUMAN STUDIES 61
לעיל 46-47, 56 (Leonard Bickman & Debra Rog eds., 1990); שקדי מילים המנסות לגעת, לעיל
ה"ש 25, בעמ' 81.

שם, בעמ' 84. 62

ממסגרת הלכה למעשה את ההתבוננות על השדה באופן מסוים, ומתוך כך מכתיבה את אופן איסוף הנתונים, כמו גם את הדרכים האפשריות לניתוחם בעתיד. מובן שכמו בכל מחקר איכותני, גם במחקר זה עמדו בפנינו כמה אפשרויות, למשל: אפשרות אחת הייתה להגדיר את יחידת התצפית לפי תיק, ואז נדרש היה לערוך מעקב אחר כל תיק לאורך מחזור חייו, מרגע פתיחתו עד סיומו. אפשרות אחרת הייתה להתמקד בשופט מסוים ולבחון את פעולותיו בכל ההקשרים וההליכים השונים. שתי אלו ירדו מהפרק כבר לאחר תצפיות הניסיון הראשוניות. ההבנה שלא נוכל להתמקד בתיק מסוים כיחידת תצפית התגבשה משום שמחזור החיים הממוצע של תיק הוא ארוך, וסביר שיימשך יותר מאשר תקופת המחקר, אף אם לא נכלול בתקופה את משך הערעור.⁶³ בחירה בתיקים יחידים תגביל את יכולתנו לענות על שאלת המחקר הנוכחית בנוגע לתפקידיהם של שופטים בהבאת תיק לסיום, שלא בדרך הכרעה שיפוטית. מאחר שמחקר הבסיס אינו חותר לבחון את מידת ההצלחה של פעילויות של שופטים, אלא לתעד פעילויות אלה באופן עשיר, נמצא כי הדרך המתאימה והיעילה ביותר לעשות זאת אינה במעקב אחר תיקים מסוימים לאורך זמן. מעקב אחרי תיק ספציפי הוא רעיון טוב למחקר אחר, שיכוון לענות על שאלות אחרות, למשל באמצעות מתודולוגיה של חקר מקרה.⁶⁴ בנוסף, נוכל לקבל תמונה רחבה ושיטתית על מסלול חייו של תיק דרך האפיק הכמותני של המחקר, אשר מספק לנו, כפי שצוין לעיל, מידע מדויק על מידת ההשפעה של שופטים על סיום של תיקים שלא בהכרעה. גם המחשבה להגדיר את יחידת התצפית לפי השופט נפסלה בשלב המחקר הגישושי. גילינו שזו תהיה בחירה מצמצמת הדרושת התמקדות בדמויות ספציפיות, דבר שלא רצינו לעשות בשלב זה. יחידת התצפית שזוהתה כמתאימה ונבחרה לשמש אותנו לבדיקת השאלות שבבסיס המחקר, דהיינו, פעולותיהם של שופטים לקידום פשרה במהלך המשפט ובאינטראקציה עם עורכי דין וצדדים, היא אולם המשפט, על כל מה שמתרחש בו מרגע כניסת החוקרת התצפיתנית אליו ועד יציאתה ממנו. החלטה זו נבעה ישירות מאופי שדה המחקר, מהאפשרויות בזירה, ומבחינת מטרת המחקר ושאלותיו, וגם מהמשאבים הקיימים ומהאפשרויות המעשיות בשטח. הדינמיקה המשפטית, החברתית, התרבותית והאמוציונלית המתרחשת באולם בית המשפט הבהירה לנו שזו האפשרות הראויה ביותר, שתייצר את התנאים המיטביים להתבוננות בתופעה הנחקרת. אולם בית המשפט, כמקום שבו מתרחש שיח ציבורי המתואר לעיתים כ"מראית פני הצדק",⁶⁵ שם מבצע השופט את עבודתו, ושם מתקיימת סדרה של אינטראקציות שאותה היינו מעוניינות לחקור, למשל בינו לבין שאר השחקנים באולם, הוא הזירה הנכונה. העובדה כי מתקיימת באולמות המשפט תנועה תמידית בין תיקים שונים, המשתלבים זה בזה ונפרדים לפלחים, צדדים נכנסים ויוצאים, תיק

63 אורך חייו של תיק ממוצע בבית משפט השלום הוא: 14.2 חודשים לתיק אזרחי ו-12 חודשים לתיק פלילי. ערעור למחוזי על תיק אזרחי ייקח בממוצע 6.3 חודשים ועל תיק פלילי – 3.8 חודשים בממוצע. נתון מעניין נוסף הוא כי 6.6% מתיקי בית משפט השלום בתל-אביב יארכו למעלה משלוש שנים. הנתונים נכונים לשנת 2015. ראו הרשות השופטת בישראל – דו"ח 2015, לעיל ה"ש 51.

64 דוגמה לחקר מקרה במשפט ראו למשל רונן שמיר ומיכל שטראי "שוויון הזדמנויות בבית הדין לעבודה: לקראת סוציולוגיה של ההליך השיפוטי" שנתון משפט העבודה ו 287 (1996).

65 Judith Resnik, *Reinventing Courts as Democratic Institutions*, 143(3) DAEDALUS 9 (2014)

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

מתחיל וממשיך תוך הפסקה לשמיעת תיק אחר, עורכי דין מתחלפים ומגיבים זה לזה, לא איששה החלטה זו. השופטת, הקלדנית, עורכות הדין, העדים, הצדדים יוצרים יחד עם הצופים את התמונה השלמה, הממוסגרת בתוך האולם. נדמה שגם לאוגדנים ולערימות המסמכים חיים משלהם באולם המשפט, ואפילו למחשב ולסמלים יש בו תפקיד. כל המתרחש באולם שלוב, ואינו ניתן להפרדה, ואם כן – אזי היא מלאכותית. בישראל האולם מציב יחידה סגורה, מנומקת ומובחנת, שבה מתרחשות רוב פעילויות השיפוט הגלויות.

ההחלטה על האולם כעל יחידת התצפית היא גם הבחירה המתאימה ביותר כשעסקינן במחקר השוואתי. במציאות שבה שיטות המשפט שונות, קל יותר להשוות אולם לאולם כיחידת תצפית. למרות השוני הפיזי בנראות ובמאפייני האולמות עצמם, מבחינה קונספטואלית זו יחידה שחוזרת על עצמה. בעוד ההליכים יכולים להיות שונים זה מזה, כמו גם סוגי השופטים והצדדים, האולם הוא יחידה חוזרת. עניינו של המחקר בשאלת התפקיד הציבורי של שופטים בעידן הנוכחי מצדיק את הבחירה להתמקד בעיקר בהליכים פתוחים לציבור, המייצרים מטבע הדברים את הדימוי החדש של שופטים בעידן משפט נמוג. עם זאת, לאחר שקיימנו תצפיות ראשוניות באנגליה ובאיטליה (כחלק ממחקר הבסיס) מצאנו כי בשיטות משפט אלה מתקיימים הליכי הסדר שונים בלשכת השופט, למשל, בשיחות טלפוניות, ולכן ייתכן שיהיה צורך להוסיף תצפיות גם באתרים נוספים, כמו חדרי השופטים.

מבחינת המשאבים, היות האולם פתוח לציבור והעובדה שכל האולמות (פרט לדיונים חריגים) זמינים לתצפית, מייצרת לכאורה את הצורך באישורים ובהסכמות,⁶⁶ שמכבידים על הצפייה, פוגעים באותנטיות שלה, ולעיתים מונעים אותה (דיון מפורט בהמשך בפרק היבטים של אתיקה במחקר).⁶⁷

זאת ועוד, תיעוד עשיר מספיק של המתרחש באולם המשפט, שלא כמו תיעוד של תיק יחיד, למשל, יהיה בשלב מאוחר יותר של המחקר בסיס גם לניתוח איכותני וגם לניתוח כמותני. ניתן יהיה לפרק את שלל הנתונים לפי פרמטרים מרובים בשלב ניתוח הממצאים. אז אפשר יהיה לבחון את המידע שנאסף בתצפיות גם לפי יחידות אחרות כגון: שופטים, הליכים, צדדים ועוד.

3. מהי שיטת הדגימה המתאימה – באילו הליכים, שופטים ותיקים להתמקד

מגוון אסטרטגיות לבחירת מקרי המחקר נמצאות כיום בשימוש בעולם המחקר האיכותני (למשל דגימת נוחות, דגימה תאורטית, דגימה לוגיסטית). כל אחת ראויה לשימוש בתנאים אחרים. אין דרך אחת נכונה, אלא נדרשת מהחוקרת הבנה של המשמעות והנגזרות מכל בחירה, והתאמה בינה לבין מאפייני השדה ומטרת המחקר. כפי שטוען Shank: "כל עוד החוקרת מבינה מראש מדוע היא צופה היכן שהיא צופה ובמה, היא בנתיב הנכון".⁶⁸ כך,

66 לעניין הצורך בהסכמות ראו בדיון על הבעיות האתיות בהמשך המאמר.

67 דיונים בדלתיים סגורות מתקיימים גם באולמות וגם בלשכות השופטים, ומטבעם לא היו זמינים לתצפיותינו, אף שגם בהם סביר להניח כי מתבצעים הליכי הסדרה. מספרם המועט של הליכים אלה ביחס לכלל ההליכים אפשר לנו להתעלם מהם במחקר זה.

68 SHANK, לעיל ה"ש 34.

למשל, התלבטות קשה התלבטנו אם להתמקד בסוג מסוים של הליכים. הנחנו שהליכי קדם ודיון מקוצר הם ממוקדים, יעילים, ומכוונים לסיום התיק. לכן חשבנו תחילה, שכדאי להסתפק בהם. צפייה בהוכחות, סברנו, עשויה להתברר כצפייה ממושכת בדיון רחב ומפוזר, שתגרוף בזבוז זמן ועל כן בזבוז משאבים מוגזם, ופתרון שאלת המחקר לא יקודם. אולם, מתצפיות שהתקיימו בהליכים לגופו של תיק וגם מניתוח מאגר הנתונים הכמותני עלה, כי ניסיונות הסדרה, פישור וגישור נעשו גם בשלבים אלה. התברר שלכל אורך הדרך נעשים מצד השופטים מאמצים לסיים את התיק שלא באמצעות הכרעה שיפוטית. במקרה הראשון, של צפייה בהליכי קדם משפט שמטבעם ממוקדים בהבאה לסיום בהסכמה, אנו מניחות כי נקבל ממצאים על מגוון תיקים, בעלות הגיונית של זמן ותצפיתנים. במקרה השני, של צפייה בכל ההליכים בבית המשפט, נקבל מבט על כל המתרחש בבית המשפט, וייתכן שנגיע לממצאים מפתיעים. לכן, התמקדות רק בהליכי קדם לא תאפשר הכללה ומבט מקיף על כל הליך השפטיה, ועשויה לפגוע ביכולתנו לתאר את תופעת ההסדרים על היבטיה. אם נצפה בכל סוגי ההליכים, ישנו חשש לזמן תצפית ממושך ללא תנובה של ממצאים רלוונטים לשאלת המחקר. כדי לנסות למקסם את אפשרויות הצפייה, ובד בבד להתחשב במגבלות התקציב והזמן, החלטנו להתמקד בכמה הליכים, שמטרתם המוצהרת היא הבאה לסיום התיק שלא בדרך הכרעה, ועל כן יש צפי שהליכי הסדרה מתקיימים בהם באינטנסיביות. עם זאת, על מנת לתקף את ההחלטה שלעיל, הוחלט שנצפה גם בכמה ישיבות אחרות, כולל ישיבות הוכחות.

לאחר הבחירה באתר בית משפט השלום בתל-אביב, שאלנו אם להתמקד בשופט אחד, או בכמה שופטים שייבחרו לפי מדד מוסכם מראש (ואם כן, עלתה השאלה איזה מדד), או שנצפה בצורה רנדומלית במי שיימצא באולמות שאליהם נגיע. הוחלט, לאחר התלבטויות, על האפשרות האחרונה, כלומר, צפייה בפעולתם של כמה שופטים באופן מקרי, ועל כן הטרוגני. בדרך זו נוכל להשיג מידע עשיר ורב-פנים, ולאבחן כמה נקודות מבט שונות זו מזו, מבלי שנידרש להכריע מראש אילו כיוונים עדיפים על פני אחרים. כדי שנוכל לאסוף מידע רלוונטי על התופעה הנחקרת במלוא רוחבה ואפשרויותיה, לא התמקדנו בשופטים הידועים בהליכי הפשרה שלהם, או להיפך, בממעטים להתפשר. בנוסף, ניסיונו במחקר הגישוש ובתצפיות הפיילוט הראה, שקשה לסווג שופטים באופן נחרץ מראש, והחלטה על כך מלכתחילה עלולה להביא להפסד של מידע בעל ערך ביחס לשאלת המחקר.

באופן דומה עלתה גם ההתלבטות אם להתמקד בסוג מסוים של תיקים, למשל תיקי נזיקין, שבהם מקובלים הליכי הסדר, או לצפות במגוון רחב של תיקים, בעלי אפיונים משפטיים שונים. החלטנו לא להגביל עצמנו לסוג מסוים של שדה משפטי, אלא לבדוק מבחר הליכים בתחום האזרחי. זאת, כדי להבין את המציאות המורכבת של בית המשפט, שדן בשאלות משפטיות מתחומים שונים.

4. נקודות מבט מגוונות של צוות חוקרות בין-תחומי

מאחר שמלכתחילה הגדרנו את המחקר כעבודת צוות אינטרדיסציפלינרית, הצוות הבכיר הורכב מחוקרות בעלות ניסיון שונה ומיומנויות רחבות. לאט לאט הוברר השוני בין מי שמגיעה מרקע משפטי לעומת חברת צוות המחקר, שלה ניסיון במחקר איכותני, אך ללא ידע משפטי. בין אלה שהגיעו מרקע של מחקר אקדמי, לבין אלה שהגיעו עם ניסיון בליטיגציה וזו שהגיעה עם ניסיון

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

בתצפיות בשדה המשפט. כך, למשל, אוירת הדחיסות, הקצב, העירוב בין התיקים, הכאוס באולם, הרשימו את החוקרת הזרה לתחום המשפט יותר מאשר את עורכות הדין:

“בכל האולמות תנועה סואנת, תחושה של ‘תחנת רכבת’: דלת האולם נפתחת ונסגרת שוב ושוב. אנשים יוצאים ונכנסים. עוברים בין היושבים, מקימים אותם, מתיישבים. קמים שוב, ויוצאים. גם עורכי הדין מתחלפים, נכנסים ויוצאים. מעיינים בתיקים ובדפים שפזורים על השולחנות, מעבירים אותם ממקום למקום. תנועה גם על הדוכן של השופט/ת, קלדניות נכנסות ומתחלפות, דלת צדדית נפתחת וכל זה מבלי שהשופט/ת עוצרת/ת לרגע... השופט/ת כמעין תמנון מרובה זרועות, יושב/ת על הכיסא הגבוה, מאחרי הדוכן, באמצע האולם, מביט/ה במסך המחשב שלו/ה, בזה של הקלדניות, בניירות, בתיקים. מקשיב, שואל, מקריא, מכתוב, מתקן את ההכתבה... כמו מכונה משוכללת שפועלת במספר ערוצים במקביל. מכונה של איש אחד.”⁶⁹

במקום אחר, השליטה וההכוונה של השופט (האם למטרה שידועה לו כבר בשלב זה?) גרמו לה להתבטא כך:

“נראה כי אישיות השופט מאד דומיננטית בעיצוב המתרחש בזירה. הוא מתחכם, ציני, תיאטרלי, מתנהג באופן שנע בין התנשאות וחוסר סובלנות לאמפטיה וכבוד לשחקנים האחרים. ניכר שהוא מכוון את ההתרחשות אל היעד שסימן עבורה מלכתחילה, מפזר רמזים בוטים יותר או פחות לאורך כל הדרך. מתייחס בכבוד לנקודת המבט של שני הצדדים, מנסה לעשות מקום, מצליח עד גבול מסוים. נראה שיש מקום לשאול עד כמה יש לצדדים השפעה על מהלך הדברים: האם הם יכולים לשנות את הכיוון בהתנהגותם או דבריהם או שהשופט נכנס לאולם כשהוא כבר יודע מראש לאן לקחת את התיק? עד כמה הדבר ‘קבוע’ מראש?”⁷⁰

לעומתה, החוקרות המשפטניות היו ערות יותר למשפטים מוכוונים של השופט כגון:

“אומר בזהירות לתובעת, לפני משוכות גבוהות לקבל אפילו שקל. בין זה ובין תביעתה המרחק רב.”⁷¹

בתיק תעבורה מדווחת סטודנטית שהיא תובעת משטרית בתיקים מסוג זה דיווח יבש:

69 קטע מתוך דו"ח תצפית מיום 1.2.2016, קדם משפט, בית משפט השלום תל-אביב, שכתבה אחת החוקרות.

70 קטע מתוך דו"ח תצפית אחרת של אותה חוקרת, מיום 7.4.2016.

71 קטע מתוך דו"ח תצפית של דיון, מיום 7.4.2016.

עידית רונן, נורית צימרמן, מיכל רום, מיכל אלברשטיין ורונית כהן

“השופטת שואלת את הצדדים האם לא ניתן להגיע להסכמות בתיק. התובעת מבקשת להעיד את עדי התביעה שהתייצבו, הסניגור מודיע, שהפערים גדולים...”

מתחיל דיון הוכחות בתיק שכרות 1020 מיקרוגרם. כמות גבוהה מאוד.”

דוגמאות אלו ממחישות את רגישותו של כלי התצפית, המושפע באופן ישיר מהמאפיינים של החוקרת שעושה בו שימוש, ובתוך כך מיומנות, ניסיון, ידע ופרספקטיבה אישית ומקצועית באים לידי ביטוי. לפיכך, האפשרות לשלב מגוון של נקודות מבט במחקר הופכת ליתרון משמעותי, כי היא מציעה איסוף של מגוון נתונים. עם זאת, יש בכך מורכבות רבה שמוסיפה קושי במהלך הניסיון לארגן מבחר זה של נתונים, ולהבנות אותו לטובת איסוף שיטתי ויעיל יותר על פני מספר רב של מקרים, כפי שמחקרנו עתיד לאסוף. בשלב המתואר כאן, של תחילת המחקר, המגוון הגדול שאפיין את צוות המחקר, תרם ללא ספק לעושר הנתונים שנאספו, אך בה בעת אתגר אותנו בניסיון לייצר מתודה קוהרנטית אחידה.

5. שילוב סטודנטים בתצפיות

נוסף על התצפיות של הצוות הבכיר של החוקרות, נערכו במסגרת מחקר הפיילוט גם תצפיות שביצעו עשרה סטודנטים מהקליניקה ליישוב סכסוכים שיפוטי בבר אילן. הסטודנטים בחרו מראש להשתתף בקליניקה ליישוב סכסוכים שיפוטי, מבין 13 קליניקות וקורסים מעשיים שעמדו לבחירתם במסגרת חובותיהם האקדמיות בשנה ג' ללימודי תואר ראשון בפקולטה למשפטים. הם בחרו בקליניקה, בין היתר, משום שרצו לקחת חלק במחקר ובתצפיות לצורך המחקר (ככלל, בהתאם לפרקטיקה המקובלת באקדמיה, האופן שבו הסטודנטים מבצעים את התצפיות ומידת תרומתם למחקר מזכים אותם בציון בסיום פעילותם בקליניקה, כאשר תוצרי פעילותם ודו"חות התצפית שהם מגישים שייכים לקליניקה ולמחקר הבסיסי).

התצפיות בוצעו על ידי הסטודנטים, לאחר שקיבלו הכשרה בסיסית במחקר איכותני, והכשרות ספציפיות בביצוע תצפיות. ההכשרות הועברו להם על ידי היועצת למחקר איכותני ועל ידי מנהלת הקליניקה. בעקבות ההחלטה שלא להשתמש בטופס מובנה וסדור, כפי שתואר לעיל, הונחו הסטודנטים לערוך את התצפית באופן פתוח יחסית, ולמלא טופס קצר שבו מצוינים הפרטים האינפורמטיביים של התצפית בלבד, למשל: השעה, המקום, סוג ההליך, מספר הנוכחים מכל צד וכדומה (ראו בהמשך על טופס ההנחיות המשולב). הסטודנטים גם קיבלו ליווי צמוד של מנהלת הקליניקה, עורכת דין בעלת ניסיון בליטיגציה. הליווי כלל הדרכה ומשוב, לפני כל תצפית ולאחריה, וזמינות שוטפת, גם במהלך התצפיות, לכל שאלה שמתעוררת אצלם במהלך ביצוע התצפית. הסטודנטים אכן ניצלו אפשרות זו לא מעט, והתייעצו תכופות בנוגע לבעיות שצצו במהלך התצפית. תצפיות אלה נערכו גם הן בבית משפט השלום בתל-אביב, שבו נחשפו הסטודנטים למגוון רחב של הליכים משפטיים, כמו גם למגוון גדול של אולמות ושל שופטים.

בהערכה כללית, הסטודנטים בקליניקה צפו במצטבר כמאה ושמונים שעות. להערכתם, זמן זהו הוקדש לכתבת הדו"חות. התוצר היה כשלושים וחמישה דו"חות תצפית. בכל דו"ח

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

תועדו כמה דיונים בתיקים שונים. ככלל, תצפית אחת של כארבע שעות הניבה דו"ח אחד, שתיאר כמה דיונים, שנערכו בזה אחר זה ביום אחד באולם אחד.

קבוצה נוספת של תצפיות נערכה על ידי כמאה וחמישים סטודנטים לתארים ראשון ושני בקורסים ובסמינרים העוסקים בנושאי המחקר, שהתקיימו בקריה האקדמית אונו ובאוניברסיטת בר אילן. סטודנטים אלו קיבלו גם הם הדרכה בנושא התצפית, אם כי מצומצמת יותר מזו שקיבלו הסטודנטים בקליניקה. כל אחד ואחת מסטודנטים אלה היו בתצפית בין שעתים לארבע שעות.

תהליך הכשרתם של הסטודנטים כתצפיתנים, והמעקב אחר האופן שביצעו את התצפיות, לימד אותנו, הצוות הבכיר, לא מעט על אודות האתגרים העולים מביצוע תצפיות בבתי משפט, הייחוד של תצפיות אלה והאופן הנכון שבו יש לבצע את התצפיות. ההתפתחות של הכלי המחקרי נעשתה בד בבד עם הניסיון שרכשו הסטודנטים כתצפיתנים והניסיון שלנו, החוקרות, בכל התפקידים גם יחד – הן כתצפיתניות בשטח, הן כמי שמכשירות, מנחות ומלוות את הסטודנטים לקראת התצפיות שהם עורכים ובמהלכן, והן כמפרשות וכמנתחות של דו"חות התצפית שהגישו לנו הסטודנטים.

העבודה עם הסטודנטים היא ייחודית, ושונה מהעבודה של הצוות הבכיר. הניסיון הראה שמוטב לצייד את הסטודנטים במסמך הנחיות משולב. בחלקו הראשון נכללו הנחיות כלליות לאופן ביצוע התצפית. הסטודנטים התבקשו להגיע לאולם עם מחברת ריקה, לתעד באופן חופשי, מקיף ועשיר ככל שניתן את ההתרחשויות ביחס לשאלת המחקר, אשר פורטה במסמך ההנחיות, תוך תשומת לב למגוון רחב של נושאים רלוונטיים, שגם דוגמאות להם פורטו במסמך ההנחיות. להלן ציטוט מהחלק הראשון של ההנחיות: "לאחר שיצאתן מהאולם, הקדישו את הזמן הנחוץ לכתיבת דוח מסכם שמתאר מה ראיתן ומה חוויתן: הציגו תיאור עשיר ככל הניתן, כולל דוגמאות קונקרטיות, ציטוטים מרכזיים בעלי משמעות ביחס לשאלת המחקר ובכלל, וכל התייחסות לסוגיות שתוארו לעיל"; ובחלקו השני של מסמך ההנחיות הוצעה טבלה, שעל בסיסה יכלו הסטודנטים לכתוב – לאחר התצפית – את הדו"ח שיגישו למנהלת הקליניקה כתוצר סופי מבחינתם. בטבלה היו נתונים יבשים על אודות זירת התצפית, ומקום לתיאור חווייתי של הזירה ושל ההתרחשויות.

מעניין לציין כי משהוצעה טבלה לתיעוד התצפית, רוב הסטודנטים נצמדו אליה בדו"ח שהגישו. ואולם, היו חריגים. סטודנטית אחת ערכה שינויים והתאמות בטבלה המוצעת, באופן שהקל עליה את כתיבת הדו"ח, כלומר, היא המציאה נוסח נוח יותר בעבורה. סטודנט אחר כלל לא השתמש בטבלה האמורה, והגיש דו"חות מפורטים ועשירים ביותר בתיאורים. דווקא סטודנטים אלה הגישו לנו תוצרים באיכות גבוהה באופן יחסי, וסייעו לנו בתהליך הלמידה לגבי האופן שבו יש להכשיר את התצפיתנים לבצע את התצפיות ולהגיש את דו"חות התצפית. עיון מעמיק בדו"חות התצפית השונים שערכו הסטודנטים לימד אותנו כי יש הבדלים ניכרים בין הסטודנטים באופן התיעוד, ברמתו ובהבנת כלי התצפית ככלי מחקרי. סטודנטים שאינם מורגלים במחקר איכותני, ובייחוד אלה שאינם מורגלים בביצוע תצפיות, התקשו לעמוד במטלה מתוך זרות מתחייבת ולא־שיפוטית. חלק מהדו"חות נותרו ברמת ההתרשמות, שאינה מאפשרת להשתמש בהם לצורכי מחקר. עם זאת, חלק בלתי־מבוטל מתצפיות הסטודנטים היה רלוונטי, עשיר בתיאור ומספק מידע. הסטודנטים לתואר שני, שחלקם הגדול עורכי דין, בעלי

ידע וניסיון בעבודה מעשית בשטח ובבתי המשפט בתפקידים שונים, הביאו עימם נקודות מבט שונות וערך מוסף ייחודי לתצפיות. היכרותם עם הפרקטיקות המקובלות בבתי המשפט אפשרה להם להציע, נוסף על תיעוד המתרחש, גם פרשנויות מעמיקות ומבוססות מניסיונם.

בשים לב לכמות הדו"חות ולשעות הרבות של התצפיות שערכו הסטודנטים, לא ניתן להתעלם מן התרומה המשמעותית שלהם להצצה הראשונית לשדה המחקר שלנו – אולמות בית המשפט, הצצה שחשפה בפנינו עולם ומלואו דרך הרבה זוגות עיניים: שדה עשיר, מגוון ופורר של פעולות לפשרה לכל אורך הדרך, לסיום התיק שלא בהכרעה שיפוטית מלאה, שופטים בישראל נוקטים.

כאן המקום להזכיר כי כלי התצפית הוא כלי תובעני – לא רק במשאבים שהוא דורש, אלא גם בעומק ההכשרה, באיכותה ובאורכה. היכולת להיות מעורב וגם להתבונן בצורה פתוחה, מקיפה ולא-פסקנית נרכשת במאמץ רב. לכן, כשנעזרנו בסטודנטים, שהם כוח עזר אטרקטיבי, מגוון ומעניין, אך חסר ניסיון בביצוע מחקר ובהבנת הכלי האיכותני, דאגנו למערך הכשרה מסודר וצפוף לפני התצפית, ולעיקוב מתמיד אחרי הביצועים. עם זאת, ולמרות זאת, בשים לב לעקומת התוצרים, שלא הייתה מספקת, הפקנו לקחים לקראת שנת הלימודים הבאה, מתוך ניסיון לשפר עוד יותר את אופן הכשרתם של הסטודנטים לביצוע התצפיות האיכותניות. ערכנו שינויים בהתאמת הכלי, בהתחשב בתובנות שלעיל. כך, למשל, ערכנו שינויים בהכשרה הראשונית שקיבלו הסטודנטים: בראשית שנת הלימודים, ההכשרה הראשונית הייתה בבחינת מבוא למחקר איכותני וכללה הנחיות כלליות לביצוע תצפיות בשדה מחקר. ככל שהעמיקה שנת הלימודים והצטבר ניסיון של צוות החוקרות (הן כתצפיתניות והן בהתנהלות מול הסטודנטים כאמור), הפכו ההכשרה והליווי לממוקדים יותר בשדה המחקר הספציפי – אולם בית המשפט – ובמאפיינים הייחודיים לו. בשנת הלימודים הבאה, כבר מראשיתה זכו הסטודנטים להכשרה כללית במחקר איכותני ובהכשרה ספציפית לביצוע תצפיות בבית משפט. דוגמה נוספת לשינוי היא שבשנה הראשונה, המטלה המסכמת של הסטודנטים כללה סוג מסוים של עבודת ניתוח של התצפיות שערכו. זו דרשה חשיבה מעמיקה ויישומית בקשר לנושאי המחקר, כפי שבאו לידי ביטוי בתצפיות. לאור התרשמות צוות החוקרות מכך שעבודת הניתוח והיישום תרמה רבות להבנת הסטודנטים את נושא המחקר ואת הכלי המחקרי, בשנת הלימודים הבאה, כבר באמצע השנה, נדרשו הסטודנטים לנתח דו"חות תצפית שערכו. הדבר תרם להם רבות, וסייע להם להבין מה הדרישה במהלך ביצוע התצפית ובכתיבת דו"ח התצפית. גם הליווי של הסטודנטים בשנת הלימודים הבאה נעשה באופן צמוד יותר, כך שבראשית השנה צוות החוקרות ליווה את הסטודנטים לתצפיות באופן שוטף, ולמעשה ביצע את התצפית יחד עימם. לאחר מכן קיימו שיח עם קבוצת הסטודנטים, בהתייחס לתצפית הספציפית. כמו כן, נערכו לפחות פעמיים במהלך שנת הלימודים שיחות משוב עם הסטודנטים, שבגדרן קיבלו הסטודנטים דגשים אישיים בנוגע לאופן שבו ביצעו את התצפיות וכתבו את הדו"חות. שינויים אלה, שהיוו התפתחות טבעית של התהליך, הוכיחו את עצמם, וניכר כי בשנה השנייה עקומת הלמידה הייתה טובה יותר.

במהלך תצפיות הגיגוש הבנו כי הסטודנטים הבלתי-מיומנים והצוות מביאים סוג שונה של תוצרים, שיהיה ניתן להפיק מהם מידע מגוון, אך יש להתייחס אליהם בדרכים שונות. לאחר התלבטויות החלטנו להשתמש ברוב הדו"חות של הסטודנטים, כל עוד אלה עמדו בהנחיות

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

שקיבלו. דו"חות אלה יהיו בסיס לקידוד כמותני, היות שהמידע בהם ממוקד יותר. צוות החוקרות הבכיר, שניסיונו ומיומנותו רבים, ימשיך לספק מידע עשיר ומקיף. מידע זה ינותח בהמשך לפי עקרונות הניתוח האיכותני, ויהיה הבסיס לחלק האיכותני המקיף של המחקר. אנו מקוות כי הניתוח של שני תוצרים אלה בנפרד יהיה בסיס לשני סוגים שונים של ממצאים שיניבו מידע עשיר ותובנות, מבוססים שניהם על סוגים שונים של תצפיות איכותניות. בשולי הדברים נציין כי אף שעיקר הדיון בפרק זה לעיל מתמקד בצד אחד של המתנס – בתרומתם של הסטודנטים למחקר ובמאמץ שהושקע בהכשרתם לביצוע התצפיות מתוך מטרה למקסם את התוצרים שלהם – הרי לא ניתן להתעלם מהצד השני של המתנס, והוא: השאלה עד כמה הסטודנטים עצמם נתרמים מפעילותם כתצפיתנים בבית המשפט. שהרי, לכאורה, מדובר בפעילות מתחום המחקר האיכותני, שעל פי רוב סטודנטים למשפטים אינם מורגלים בה ואינם נחשפים אליה, ועל כן אפשר ש"תחושת הזרות" תרחיק אותם ותגרום להם לניכור מסוים. ואולם ניכר היה שהסטודנטים בקליניקה נהנו מאוד מביצוע התצפיות, הפיקו את המירב והמיטב מבחינתם, והדבר אף גרם להם להירתם למחקר מתוך מקום של עניין, מחויבות אישית ואחריות. מעניין לצטט מדברים שכתב אחד הסטודנטים בקליניקה במטלה המסכמת שהגיש:

"בשנה החולפת, תפקידי בצוות התצפיות היה לכאורה תפקיד מאוד אפור. שעות של צפייה בדיונים... תפקידנו בקליניקה היה לחצוב חומר גלם מבין כותלי בית המשפט, ולהעניק אותו לחוקרים שיחוללו עמו נפלאות. לא היה לי קל עם זה בהתחלה. אך ככל שהתקדמה לה השנה, מצאתי את עצמי מוצא עניין הולך וגובר בתצפיות אלו. גליתי, שהחוויה הזאת מלמדת אותי הרבה מעבר לחומר הגלם אותו ליקטתי... אך יותר מכל למדתי 'דרך הרגליים' מהו 'ישוב סכסוכים שיפוטי', לא למדתי זאת באיזה מאמר מלומד, או באמצעות שינון חומר לאיזשהו קורס – למדתי זאת באופן בלתי אמצעי – בחושי שלי. כמעט לכל סוגיה במאמר, דוגמה במחקר או דעה בפסק דין מצאתי ביטוי בתצפית כלשהי שערכת...".

6. סיכום בניית כלי המחקר המותאם

להחלטות לגבי המחקר שנתקבלו בשלב הגישוש תהיה משמעות חשובה למה שיתאפשר בשלב הניתוח. ההבנה שנוצרה במהלך הזמן, שיש שני תפקידים, האחד של התצפיתן בשטח, שיש לו אחריות לאיסוף הנתונים, והשני של המפרש, המנתח והמקשר לתאוריה, אפשרה להפריד ביניהם. לתפקיד הראשון של הצפייה בשדה יש צורך במיומנויות כמו יכולת הקשבה, ערנות ויכולת תיעוד. לתפקיד השני יש צורך ביכולות להבנת חומר תאורטי, בכישורים של עיבוד וניתוח מתוך הבנת הקריאה של התיאורים, וחיבור שלהם לידע עמוק על השדה. המנתח צריך להתעמק בטקסט ובסאב טקסט, להבין מה רוחש בין השורות, והכול על רקע התאוריה הקיימת והמתהווה. ההפרדה בין השלבים אפשרה לנו להנחות אנשים שונים לשני השלבים. כך יכולנו להיעזר בסטודנטים בתפקיד הצופים, ולהתמקד בעצמנו בתפקיד הניתוח. פיתחנו אפוא שיטת מחקר דואלית: המידע ייאסף בשתי שיטות של תצפיות איכותניות, ויפורש בשני סוגים של קידודים וניתוח – איכותני וכמותני. הניתוח האיכותני (על הכמותני

חלים כללים אחרים) אינו נפרד משלב איסוף המידע. לעיתים יש חפיפה ביניהם, לעיתים עקיבה. השלבים שלובים, הרגישות המחקרית באה לידי ביטוי כל העת, בתשומת לב מתי הניתוח כופה את עצמו על השדה ואינו מאפשר פתיחות, ומתי התצפית מתרחבת מידי ואינה תורמת למחקר. מבט בו זמני בשני השדות – איסוף וניתוח – במקביל ובנפרד, הוביל אותנו ליצירת קטגוריות. ארגון החומר לקטגוריות נוצר כדי לדייק את התהליך, וכדי שבצפייה עתידית נשמור אותן ברקע ההתבוננות. בשלב מוקדם זה לא דנו בתמות, כדי שהאפשרויות יישארו פתוחות, ולא יוגבלו. לפי הנחייתה של היועצת האיכותנית התבקשנו להתעמק בדו"חות שכתבנו, ולהציע סוגיות, שדרך ניתן לדון בממצאים, כדי לגבש שאלות לדיון, לפי הממצאים עד אותו רגע. ניסחנו שאלות לדיון בכל הסוגיות שעלו מהממצאים. לפני שנוזהה תמות מרכזיות, שלב ששמור לזמן מאוחר יותר, רצינו לשרטט מעגלי דיון ליצירת קטגוריות. כך התחדדה ההבחנה בין קטגוריות איסוף לקטגוריות ניתוח. במובן זה, ישנה דואליות נוספת, שכן אלו הן למעשה שתי נקודות מבט המאפשרות תצפית פתוחה אך ממוקדת, לכיוונים שעלו בתצפיות הקודמות. מדובר בתהליך של חידוד הצבעים, שבהם הבחנו בתהליך הצפייה כשהם מעורבים זה בזה. התמקדנו בנתונים מרכזיים, חוזרים על עצמם, בולטים ומיוחדים, שצצו שוב ושוב. דוגמה לקטגוריות שהעלינו: החדר – המראה הפיזי, התחושות (כמו קר/חם, רועש/דומם, עמוס/ריק), הגודל, המיקום בבניין ובקומה, מיקום השופט והצדדים בתוכו, מיקום התצפיתנים. התקשורת בחדר – המילולית והלא-מילולית. התנועה בחדר – הקשר בין החוץ והפנים: תנועת אנשים, קשר סלולרי, קשר אינטרנטי. התווינו שני זרמים: השופט כמפעיל סמכות – ידע משפטי וידע ענייני בתיק, איום, הומור, הצעת אלטרנטיבה, מיקוד הדיון, רשות הדיבור, הקפדה על כללים, כגון עמידה בעת הדיבור, קביעת זמנים לדיבור, פנייה רשמית לצד השני ולשופט, וגם השופט כמפעיל פרקטיקות רכות מתייחס לרגשות, לפשרה, ליחס בין הצדדים, למעשיהם מחוץ לאולם ועוד.⁷²

לאחר כל תצפית, כתיבת הדו"חות וקריאתם, התכנסנו לשיחה נוספת ולהחלפת דעות. במשך כל התקופה שילבנו תצפיות, פגישות לשיחות של כל הצוות על החוויות התובנות, הבנת המסלול המחקרי שבו אנו צועדות ובניית הכלי המחקרי המותאם, שיקדם אותנו במסלול להעמקת התשובות לשאלות המחקר, ויוכל לשמש חוקרים בעתיד בשאלות מחקר דומות. לסיכום, בשנה הראשונה למחקר ביצענו בישראל יותר מעשר תצפיות עשירות של צוות המחקר הבכיר, וכמאתיים תצפיות של סטודנטים. ממצאים ראשונים שהעלינו מצביעים על פעילות עשירה של שופטים החותרים ליישוב הסכסוכים שלפניהם ללא כתיבת פסק דין. בשלב זה אנו מגבשות כלי משולב ליישום בהמשך המחקר, שיורכב מסוגי תצפיות שונים. סוג אחד

72 במהלך הדיונים נדונו ארוכות פרקטיקות JCR למיניהן, שימוש השופטים בכלים קשורים לפעולות רכות האופייניות לגישור, וכלים שמזוהים אם הפעלת סמכות שיפוטית בחסות החוק. ששת הסוגים של יישוב סכסוכים עומדים ברקע התצפיות, אולם היצמדות למודל התאורטי שלהם צמצמה את האפשרויות שנבעו מהצפייה, ועל כן הדיון בהתאמת התיאוריה לממצאים נדחה לשלב מאוחר. ראו מיכל אלברשטיין ואביטל מרגלית "פיוס בחסות המשפט: על כוחה של התנצלות ומגבלותיה" מסע אל האחוה 402 (ירידיה צ' שטרן ובנימין פורת עורכים, 2014); מיכל אלברשטיין צדק אלטרנטיבי – גישור, איחוי וטיפול באמצעות מנגנונים משפטיים (מאיה לוינ עורכת, 2015).

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

יהיה תצפיות עשירות-פתוחות של הצוות הבכיר, שיהוו את הבסיס לניתוח האיכותני, אלה ייעשו במספר מוגבל מחמת גודלו המצומצם של צוות החוקרות. בד בבד ייערכו תצפיות פתוחות אך מונחות ומבוקרות יותר של סטודנטים מהקליניקה ליישוב סכסוכים שיפוטי כבר אילן וממסגרות לימודיות אחרות. אלה יאספו חומר עשיר, אך עם זאת יונחו למקד את המבט באפיונים של יישוב סכסוכים שיפוטי, כפי שהועלו במהלך תצפיות הגימוש של הצוות הבכיר. תצפיות אלה כבר החלו, והגיעו למאות. בשלב הניתוח יעמול הצוות הבכיר על קידוד התצפיות שערכו הסטודנטים, לצורך מידע כמותני שיעמוד בצד המידע האיכותני שיופק מהתצפיות הפתוחות. הצוות, בסיוע תוכנת ניתוח איכותני, ידאג למסגור שיטתי וסכמטי של פעילות התצפית שנעשתה.

פעילויות המחקר השונות מזינות זו את זו בכך שהשלב הכמותני הסטטיסטי מסייע בבחירת מוקדי הראיונות האיכותניים; התצפיות האיכותניות מסייעות בבניית המודל השיטתי הכמותני; כך הולך ונוצר בתהליך העבודה כלי ייחודי ספציפי למחקר שלנו, ולשימושם של מחקרים בעתיד. ויודגש שוב כי השלבים שנדונו בנפרד לעיל כרוכים זה בזה. התצפית גוררת עיבוד, וזה מצידו משפיע על התצפית שלאחריו.

נדגיש עוד כי יש חשיבות מיוחדת להחלטות שנתקבלו בשלב זה, היות שההחלטות שמתקבלות על ידי הצוות בישראל אמורות לחול, בשינויים המתחייבים, גם על המחקר שיערך בארצות המשתתפות האחרות (איטליה ואנגליה).

ה. דילמות אתיות

בכל מחקר איכותני, הדילמות האתיות רבות ומורכבות, ועל אחת כמה וכמה במחקר שחוקר שופטים ונערך עם שופטים, הכולל צפיות בצדדים בעיצומו של סכסוך. מחקרנו זה ניצב אפוא בפני בעיות אתיות מבניות, האופייניות למחקרים איכותניים אשר עוסקים בבני אדם ובתופעות חברתיות, ולצידן גם בעיות אתיות, המיוחדות למחקר הנוכחי.⁷³ בפרק זה נתייחס לחלק מהדילמות המרכזיות שנתקלנו בהן עד כה, ונתאר את התמודדותנו עימן.⁷⁴ את הדרישה האתית הבסיסית, להגן על המשתתפים מנזק אפשרי בעקבות השתתפותם במחקר, אנו ממלאות בהבטיחנו סודיות מלאה לכל המשתתפים ובהסתרה מוחלטת של פרטים

73 דפנה הקר כותבת במאמרה על חשיבותו של הדיון האתי בקשר למחקר האמפירי המשפטי: "ככל שמחקר אמפירי של המשפט מתפתח בתוך פקולטות למשפטים כן גוברת הדחיפות בעיצוב קוד אתי למחקר אמפירי משפטי, כפי שעוצב בקשר למחקרים אמפיריים בדיסציפלינות אחרות. תפקידו של הקוד האתי, בראש ובראשונה, להנחות את החוקרים באשר לסטנדרטים הנורמטיביים המצופים מהם בעבודת המחקר... הקוד צריך להיות מנוף ליצירת שיח אתי רחב יותר מאשר כללי "אסור ומותר", שבליבו ערכי הצניעות וההגיינות". הדוגמאות המובאות במאמר זה אכן מדגימות את השאלות האתיות הייחודיות העולות בהקשר של מחקר אמפירי בזירת בית המשפט. אנו מקוות כי דיון זה יסייע בפיתוחו של שיח אתי כאמור. ראו הקר, לעיל ה"ש 12, בעמ' 344-345.

74 יצוין כי המחקר קיבל אישור הן מוועדת האתיקה של ה-ERC והן מוועדת האתיקה של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן.

מזהים, למעט ממי שמבקש במפורש, כי פרטיו יצוינו. לשם כך פיתחנו שיטת קידוד מקרית, ולפיה יוקדדו שמות השופטים והאולמות. את שמות עורכי הדין והצדדים איננו רושמות כלל. מאחר שבבית משפט השלום יש עשרות שופטים, יהיה קשה מאוד לזהות אישיות אחת, שפרטיה המזהים שונו. ההחלטה לבחור בבית משפט השלום בתל-אביב מוצדקת שוב, בנימוק של שמירה על פרטיות השופטים, שבאולמותיהם אנו צופות. לצד זה צצו ועלו במהלך תצפיות הגישוש שתי בעיות אתיות מרכזיות, שההתמודדות עימן הייתה מורכבת יותר, ועליהן נרחיב כעת: הראשונה היא יידוע השטח על עצם המחקר, והשנייה שקשורה אליה, היא הצורך או החובה לקבל מהמשתתפים אישור והסכמה להשתתפותם במחקר. נפרש כעת בקצרה את ההחלטות המורכבות שהתקבלו בנושאים אלה.

1. האם ליידע את השטח על המחקר

שקיפות כלפי מושאי המחקר היא מטרה שהחוקר במחקר איכותני צריך לשאוף לה. נחוץ שהמחקר, מטרותיו והמתודולוגיה שלו יהיו חשופים לאינפורמנטים. עם זאת, ברור שהצהרה על עצם קיומו של המחקר, ובעיקר על הנושא שבו הוא מתמקד, עלולה לשנות את הזירה הנצפית ואת התנהגותם של השחקנים המעורבים בה. לפיכך, על החוקרת האיכותנית להכריע גם בהקשר זה, בין שני קצוות, של גילוי ושל הסתרה, שלרוב לא ניתן אלא להתמקם אי שם ביניהם.

מלכתחילה סברנו כי יידוע מערכת המשפט וקבלת שיתוף הפעולה שלה נחוצים וחשובים. לפני שאנו מגיעות ל"ביחס" של השופטים, עלינו להסביר את מטרת בואנו. למרות העובדה שאולמות בית המשפט פתוחים לציבור, נכון יהיה להודיע על נוכחותנו. חשבנו ששיתוף פעולה עם מערכת בתי המשפט גם יקל את קבלת המידע, וגם יהיה נכון מבחינת האתיקה של המחקר. נפגשנו עם בכירים בהנהלת בתי המשפט ובבית משפט השלום בתל-אביב, הצגנו בפניהם את המחקר, ולא נתקלנו בהתנגדות או בהסתייגות רבתי. להיפך, נראה כי השופטים שאיתם שוחחנו חושבים שמחקר מסוג זה עשוי להועיל גם להבנה שלהם על תהליך השפיטה. ואולם, לאחר שיידענו את הנהלת המערכת, זכינו לתגובות סותרות. מבית משפט השלום בתל-אביב קיבלנו תגובה אוהדת, שכללה הבנה למשמעות המחקר ולתרומתו הצפויה למערכת. משופטים יחידים שמענו רצון לתרום ולנצל הזדמנות לחלוק את דעותיהם בנושא המחקר. מהנהלת בתי המשפט נמסרה תגובה מעורבת, יד אחת מקרבת, השנייה מרחיקה.

ההחלטה לשתף את השופטים בקיומו של המחקר נבחנה בשטח במהלכי הגישוש. גם לפניו כולנו סברנו שההנחה שאנו נהיה "זכוב על הקיר" דהיינו, צופה שאינה נראית ואינה נשמעת, אינה מתקיימת במציאות. אך לא שיערנו מה תהיה הגישה כלפינו. במקרים לא מועטים נוכחותנו זכתה להתייחסות, גם מטעם השופטת, גם מטעם עורכי הדין והצדדים. כמה חוקרות, לא פחות משתיים, היושבות באולם ומנהלות רישום תכופ, אינן זוכות להתעלמות בבית משפט ישראלי. לעיתים נשאלנו על ידי השופטת מי אנחנו, וענינו, שאנו מאוניברסיטת בר אילן. התגובה הייתה לרוב עידוד ללמידה בבתי המשפט. לעיתים נתבקשנו להרחיב על מטרת ביקורנו. על השאלות שנשאלנו השבנו בנימוס ובקצרה, כשאנו מנסות בר-זמנית גם לענות בכנות, גם לא להשפיע יותר מידי על הזירה וגם לא לתפוס מקום וזמן, שכן כל הנוכחים חשופים לתשובה. נזכיר כאן מקרה אחד, שבו צד, משהבחין כי אנחנו באולם, ביקש דיון

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

בדלתיים סגורות, באמתלה שהדיון האזרחי עוסק בפגיעה בעלת אופן מיני. השופטת בתגובה הפליאה בנאום קטן על הערך של פומביות הדיון, תוך שהיא מציינת, כי לא התבקש חיסיון בעת הגשת כתב התביעה, ואם בכלל, החיסיון שייך לנתבעת, ולא לתובע, שביקש אותו בדיון זה. מקרה מעניין נוסף אירע, כשבאמצע הצפייה, כשהשופטת נענתה שאנו מבר אילן, היא הסבירה שקיבלה מייל בנושא מחקרנו, וזה נראה לה מעניין וחשוב.⁷⁵ לשהייתנו באולם אפוא השלכות שונות, וכולן מאובחנות, מדווחות, ויובאו בחשבון בעת הניתוח. בבחינת השאלה כיצד ראוי לנהוג כחוקרות על מנת שלא להשפיע על הזירה הנצפית, ניסיונו מלמד, כפי ששיערנו, כי לא ניתן לקיים תצפיות אינטנסיביות מבלי שהדבר יורגש על ידי המשתתפים בזירה, וייתכן שאף ישפיע עליהם במידה כזו או אחרת. יש לנסות ולצמצם ההשפעה בזמן התצפית, למשל, על ידי ישיבה בשולי האולם, שמירה על שקט ותשובות קצרות למתעניינים, המנסות להיות כנות אך לא דרמטיות. המחשבה הייתה להיטמע באולם ולא להפגין נוכחות כמבקר, תרתי משמע. בשלב שני הניסיון לא להשפיע על הזירה יגרום להימנעות מחשיפת ממצאים ראשוניים, או מחיווי דעה על דברים שבהם צפינו, במהלך שיחות עם שופטים. עם זאת, בניית הסופי של ממצאי התצפיות יש לייחס משקל כלשהו לאפשרות, כי הנוכחות בזירה השפיעה במידה כזו או אחרת. בהקשר זה יהיה מעניין לראות אם שופטים שינו את התנהגותם לאורך זמן במהלך התצפיות. בהקשר של הדגש האיכותני של מחקר הבסיס והיות ואחד מהשלבים המאוחרים יותר שלו כולל הכשרה לשופטים וניסיונות להשפיע על השטח, השפעה על הזירה באופן מסוים וככל שהוא מתקדם היא חלק מהמהלך הטבעי שלו.

2. מתי לדרוש חתימה על הסכמה מודעת וממי

נתון מרכזי בדיון בשאלת ההסכמה להשתתף בתצפיות הוא כי אנו צופות בהליך שיפוטי פתוח. ההליך המשפטי הוא הליך שנראה לעין הציבור מכוח הרישה של סעיף 3 לחוק-יסוד: השפיטה הקובע: "בית המשפט ידון בפומבי...". הרציונל להכרזה גורפת זו (למעט סייגים שנקבעו) הוא בראש ובראשונה זכות הציבור לדעת כיצד מתרחש ההליך השיפוטי. זכות זו, בצד הזכות לחופש הביטוי וחופש העיתונות, הן אבני מסד בחברה דמוקרטית. היות ההליך פתוח משפר הן את האמון של הציבור במערכת המשפט, והן את ההליך המשפטי, מעצם חשיפתו לאור. אומנם מערכת המשפט בודקת את עצמה, ולשם כך נוצרו, למשל, גם אפשרות הערעור וגם נציבות התלונות על השופטים,⁷⁶ אך היא אינה מגלה פתיחות להליכי ביקורת חיצונית. ההתנגדות של השופטים למשוב עליהם מטעם לשכת עורכי הדין נמשכת ועקבית.⁷⁷ שופטים אינם רשאים

75 בהערת אגב נציין כי בעת התצפית באנגליה מצאנו סיטואציה שונה לחלוטין. השופטת והצדדים התעלמו לחלוטין מקיומנו, גם במקרים שהיינו יחידות בכל האולם. לא פנו אלינו – לא בכניסה, לא במהלך הדיון ולא כשנסתיים. התייחסות יחידה הייתה שליחת הפקידה לברר אם אנו צד לדיון. נתון זה חורג מגדר המאמר, וינותח בדו"ח הסופי.

76 חוק נציב תלונות הציבור על שופטים, התשס"ב–2002.

77 "עורכי הדין בישראל ישתתפו היום לראשונה בסקר מקיף בו ידרגו את תפקוד השופטים במדינה. השופטים הסתייגו מרעיון הסקר וכתוצאה מכך הוקמה ועדה שניסתה להגיע לפשרה בין הצדדים. הוועדה לא הצליחה לגבש הצעה משותפת ועורכי הדין החליטו לבצע את המשוב. השופטים:

להתראיין ללא רשות של הנהלת בתי המשפט, וזו אינה נוהגת לתת אישורים כאלה.⁷⁸ השופטים גם מנועים מלהגיב בתקשורת או באמצעי מדיה אחרים.⁷⁹ בשיחות לא-פורמליות עם שופטים הבנו כי שופטים בכירים וותיקים נוטים לתמוך בסגירות המערכת לראיונות. הם הביעו חשש שראיונות אלה עשויים לפגוע במערכת, בהחזיקם בדעה כי השופטים מביעים את עצמם באמצעות פסקי דין, וטוב שכך. הביקורת האפשרית היא בערעור, בעיתונות ובמחקר. זו גם גישת המערכת באשר לבקשות לראיונות עם שופטים, והיא נוטה באופן כמעט גורף לא לאשר אותן. אנו סבורות כי שיחות עם שופטים והצגת שאלות לצורך המחקר יתרמו רבות להבנת תהליכים, לתועלת האקדמיה ומערכת המשפט כאחת. כך נעשים מחקרים מתקדמים בעולם, ואנו מקוות בכל זאת להסכמת מערכת המשפט לראיונות עומק עם שופטים מכהנים, כמקובל במדינות אחרות.⁸⁰ עובדות אלה כמובן מחזקות את מעמד המידע המגיע מתצפיות בשלב זה, כמקור כמעט יחיד למידע על פעולות השופטים.

בצד העובדה שהדיון המשפטי פתוח, קיימת הדרישה הקפדנית של המחקר האיכותני בנוגע לצורך בקבלת הסכמת הנחקר לתצפית. בתצפיות שלנו איננו בוחנות את ההליך בכללותו, אלא מתמקדות בשופט. בשעת הצפייה השופט הופך מושא להתבוננות מחקרית, שהיא מטבעה חודרנית וממוקדת למטרות המחקר שאותו עורכים. האם עובדה זו דורשת הסכמה מדעת לצפייה הפרטנית של החוקרות? לאחר דיונים רבים החלטנו שעקרון פומביות הדיון גובר, ואין צורך בהסכמת השופט למחקר שנערוך באולמו. החלטתנו זו נסמכת על מחקרים אחרים שנעשו בבתי משפט, וקבעו במפורש שצפייה בדיון משפטי פתוח אינה זקוקה להסכמתו של איש.⁸¹ ההצדקות להחלטה רבות. בניגוד למחקרים איכותניים אחרים, אין במחקר זה בעיה של שימוש בכוח ובהשפעה של החוקר, או של הבדלי מעמדות ויכולות. השופט אינו נחקר הבא מעמדה

ללשכת עורכי הדין מוסר כפול". ראו אפרת וייס "למרות התנגדות השופטים: משוב עורכי הדין יוצא לדרך" *ynet* 18.12.2001 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-1440308,00.html. "המשוב שבוטל ב-2005 לאחר התנגדות של השופטים צפוי לחזור בשנת המשפט הקרובה. בעבר טענו שופטים כי מדובר בכלי פופוליסטי". ראו אביאל מגנזי "הסערה הבאה: לשכת עורכי הדין מתכוננת לחדש את משוב השופטים" *ynet* 26.6.2014 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4534804,00.html. ראש לשכת עורכי הדין, לשעבר, עו"ד דורון ברזילי: "משוב השופטים 2014 הוא אירוע חשוב ביותר למערכת המשפט, למעמדה, לתדמיתה ולתקינותה. הבטחתי שהמשוב יקום עד סוף השנה הנוכחית. ועל אף ההסתייגויות והביקורת מצד הנהלת בתי המשפט ואחרים". ראו צוות המשוב "משוב 2014 – התוצאות המלאות" (2015) www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgid=201956&catid=4829.

78 ס' 34 לכללי אתיקה לשופטים, התשס"ז–2007: "באישורו של נשיא בית המשפט העליון רשאי שופט להשיב, בין בכתב בין על-פה, לשאלות או לשאלונים המופנים אליו לצרכי מחקר בנושאים הקשורים בעבודתו השיפוטית". להרחבה ראו בג"ץ 2491/02 בן ארי נ' השופט דן ארבל מנהל בתי המשפט (פורסם בנבו, 1.8.2002), שם קבעה השופטת פרוקצ'יה כי אין הצדקה לאפשר ראיונות עם שופטים, בנימוק שאלה מתבטאים דרך פסקי הדין.

79 ס' 39 לכללי אתיקה לשופטים: "שופט אומר דברו בפסקי דין ובהחלטות. על דרך הכלל אין שופט מתראיין ואין הוא מוסר מידע לתקשורת".

80 PENNY DARBYSHIRE, *SITTING IN JUDGEMENT: THE WORKING LIVES OF JUDGES* (2011)

81 LINDA MULCUHY, *LEGAL ARCHITECTURE: JUSTICE, DUE PROCESS AND THE PLACE OF LAW* (2010)

תצפיות על פעילויות שופטים באולם בית המשפט: דיון מתודולוגי מפרספקטיבה איכותנית

של חולשה. אין פה חלש המנוצל על ידי החוקרת.⁸² ברקע עומדת גם ההבנה שהשופט בעצם אינו יכול לסרב לצפייה, שאז ייפגע העיקרון של פומביות הדיון. על כן אין טעם לבקש רשות, מקום שהתשובה יכולה להיות רק אחת, גם אם ניתנה בחוסר נחת או בהתנגדות ממש. חוקר איכותני חייב להביא בחשבון את האינטרסים של האינפורמנטים ושל שאר המשתתפים במחקר. כל החלטה שלו מתחשבת בצורכי הנחקרים.⁸³ האירועים שהודגמו קודם, שבהם שופטים ששאלו למעשינו באולם לא נראו מוטרדים, ולעיתים אף נידמו כמוחמאים מכך שהמחקר נעשה באולם, חיזקו את דעתנו שאין צורך בהסכמה מפורשת לצפייה ממי מהנוכחים באולם.

בפרסום המחקר הוחלט כי נקפיד על טשטוש הדמויות הספציפיות של השופטים, וכמובן של הנוכחים האחרים באולם, ושל פרטים מזהים של התיק. זהות הנצפים תישמר בחשאי, גמורה, ואם יוזכרו, יקודדו בצורה מקרית, שתישמר באופן חסוי. לכן גם בעת הפרסום מובטחת לנחקרים אנונימיות גמורה, עליה נשים דגש חזק, ובכך יישמר, לשיטתנו, איזון מיטבי בין צורכי המחקר ובין צורכי הנחקרים.

לסיכום הדיון על אתיקה, בעניין הדרישה להסכמה לצפייה מופעלות דרישות משלושה מקורות: דרישות החוק, דרישות האתיקה המחקרית ודרישות האתיקה של המחקר האיכותני הספציפי. מבחינת החוק, אין נדרשת הסכמה, היות שהדיון פתוח. מבחינת האתיקה המחקרית, כמוסבר לעיל, אין בצפייה שום פגיעה בה, ומבחינת המחקר הספציפי, אנו סבורות שידוע כללי של בית משפט השלום שבו אנו צופות, ותשובה כנה כשאנו נשאלות, עונה מעל ומעבר על הצורך בהסכמה, גם אם נביא בחשבון את הדרישות האתיות המחמירות שקיבלנו על עצמנו.

ו. סיכום

ההכרה בשינוי המהותי העובר על מערכת המשפט, המתבטא בשינויים בפעולותיהם של השופטים בזירה, בהנחיות הרגולציה ובציפיות החברתיות לגבי תפקידם, מצביעה על כך שיש חשיבות לקיומו של מחקר אמפירי, הבוחן לא רק את דרכי ההכרעה של שופטים, אלא גם את פעולותיהם בשלבים מוקדמים יותר, תוך מתן דגש למעשיהם בתוך האולם וביחס לצדדים ולדין.

פירשנו במאמר זה כמה מהסוגיות שליבנו בדרך ליצירת כלי מחקרי מותאם לתצפית שיאפשר לבחון את תפקיד השופט בניהול התיק ובקידום סיומו, בלא מתן פסק דין סופי שנוסח על ידי השופט. התחלנו בתיאור תופעת המשפט הנמוג ובצורך שהיא מעלה ביצירת מתודולוגיות חדשות בתחום חקר המשפט. עברנו לסקירה של אתגרים מתודולוגיים שונים הכרוכים בהתאמת כלי התצפית, שהיא כלי נפוץ ומקובל במחקר האיכותני, לקיום תצפיות באולם בית המשפט, וסיימנו בדיון בדילמות ובאתגרים אתיים שעולים מקיומו של מחקר זה.

82 מחקרים על השפעת יחסי הכוח חוקר-נחקר.

83 SPRADLEY, PARTICIPANT OBSERVATION, לעיל ה"ש 39, בעמ' 21-23.

מובן שהתלבטנו באיזו מידה הידיעה על המחקר הנערך, תזהם את השדה ותשפיע עליו מעבר לרצוי. התלבטנו גם אם פרסום המאמר הזה ישפיע על ההתנהלות הנחקרת. ההחלטה שהתקבלה הייתה להעדיף פתיחות, שיתוף ושקיפות, על החשש להשפיע על השדה. נראה לנו שמאחר ששיתוף של הנחקרים הוא מעקרונות המשפט האיכותני, ואפילו רשות לתת להם להשפיע על המחקר היא רצויה במסגרת זו,⁸⁴ ראוי שנפעל גם לשיתוף בתהליך התאמת כלי המחקר ובדילמות שעלו בדרכנו. במובן זה הבאנו לידי ביטוי פן נוסף של המחקר האיכותני, כלומר השבה לשדה את הטובה שהוא השפיע עלינו, באפשרו לנו לינוק את האינפורמציה הקיימת במרחב. אנו מקוות לא רק שהתוצרים יתרמו למחקר האקדמי, אלא גם שפרסומם והדיון עליהם יתרום לשיפור הנעשה בשדה המשפט.

84 עמיה ליבליך תראו אותי! (2010).